

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО СУПРОВОДУ ПСИХОЛОГІЇ ВИХОВАННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ УКРАЇНИ

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Автор-упорядник:

Лучанінова Ольга Петрівна

Анотація. Напрямок «Теоретико-методологічні засади інформаційно-аналітичного супроводу психології виховання у воєнний і повоєнний періоди України» є складником загального прикладного дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної освіти у воєнний і повоєнний періоди України» (2024–2025). Одним із основних інститутів, покликаних підтримувати й розвивати найкращі якості людини, її характер, допомогти в соціалізації й виборі професії, захистити особистість під час випробувань, є освіта, психологія та педагогіка як дієві галузі у воєнний і повоєнний періоди України. Психологія виховання людини відбувається через зовнішні впливи суспільства на неї і смислове занурення особистості у свій внутрішній світ, ментальний досвід. Психологічний розвиток особистості, її вихованість, розвиток найкращих якостей – це підґрунтя для формування особистості громадянина, а ментальний досвід – площа особистісних пошуків смислу, саморозвитку, самоствердження. Провідними теоретико-методологічними засадами інформаційно-аналітичного супроводу психології виховання у воєнний і повоєнний періоди України є: концептуально-стратегічні документи щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України; ідентичність як почуття належності до української політичної нації і як показник виховання; національно-патріотичне виховання у воєнний і повоєнний періоди України; проблеми психології виховання у воєнний і повоєнний періоди України: міждисциплінарний підхід й практичний досвід; монографічні студії/дисертаційні дослідження/навчальні посібники щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України. Важливо зосередити увагу на таких векторах дослідженнях, де звучать контексти, суголосні з нашим дослідженням. Мета запропонованого огляду насамперед полягає в ознайомленні зацікавлених користувачів з останніми науковими публікаціями щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України.

Ключові слова: теоретико-методологічні засади, інформаційно-аналітичний супровід, психологія виховання, національна ідентичність, концептуально-стратегічні документи, воєнний і повоєнний періоди України.

1.1. Концептуально-стратегічні документи щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України

На початку огляду розглянемо концептуально-стратегічні документи щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України.

Концептуально-стратегічні документи щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України є підґрунтям створення нової парадигми воєнної та повоєнної української державної політики, у тому числі й освіти. Без таких документів важко уявити стратегію в розв'язанні багатьох питань. Так, Концепція забезпечення національної системи стійкості є основою для виховної роботи у всіх закладах освіти, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України слугує дороговказом у розвитку громадянсько-патріотичного, духовно-морального, військово-патріотичного та екологічного виховання як основних складників національно-патріотичного виховання; Стратегія національно-патріотичного виховання визначає національно-патріотичне виховання як важливий засіб громадянської освіти й набуває характеру системної й цілеспрямованої діяльності для всіх соціальних і державних інституцій; Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року висвітлює мету як створення сприятливих умов для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на основі національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України.

У Загальних положеннях важливого для політики України документа **«Концепція забезпечення національної системи стійкості»** визначено мету, основні принципи, напрями, механізми і строки запровадження та

функціонування національної системи стійкості, спрямованої на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики для національної безпеки запобігати негативним впливам або мінімізувати їх, ефективно реагувати на загрози та швидко й повномасштабно відновлюватися після їх виникнення або настання надзвичайних і кризових ситуацій усіх видів, зокрема й загрози гібридного типу.

Визначено терміни, що вживаються у Концепції: *готовність* – здатність швидко і належним чином реагувати на загрози, надзвичайні й кризові ситуації; *загрози гібридного типу* – різновид загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу...; *кризова ситуація* – стан, що характеризується крайнім загостренням протиріч, значною дестабілізацією становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, державі...; *національна система стійкості* – комплекс цілеспрямованих дій, методів і механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки й безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації; *національна стійкість* – здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій тощо.

Наголошено на проблемі, яка потребує розв’язання, а саме відсутність єдиних принципів, процесів і механізмів забезпечення національної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях. Не розв’язано також питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості та взаємодії суб’єктів її забезпечення. Концепцію передбачено реалізувати протягом 2021–2025 рр. [27].

Наступний документ є продовженням попереднього щодо бачення нових завдань і підходів державної політики. Так, у документі «**Концепція**

національно-патріотичного виховання в системі освіти України» зазначено, що серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними є громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні, стрижневі й основоположні складники національно-патріотичного виховання, які не тільки відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності, а й закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь. Наголошено, що для прийдешніх поколінь розвиток держави буде запорукою власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України. Акцентовано на інтеграційних процесах, нових підходах до виховання патріотизму як почуття і базової якості особистості; зазначено, що Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних, етнічних та релігійних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства. Утверджується, що процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтуватися на духовно-моральних засадах. Розкрито мету та завдання, принципи, шляхи реалізації національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Констатовано, що національно-патріотичне виховання в системі освіти впроваджується шляхом реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019, плану дій щодо реалізації Стратегії, державних цільових програм з питань національно-патріотичного виховання тощо [28].

У **Стратегії національно-патріотичного виховання**, її загальних положеннях зазначено, що національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти й набуває характеру системної й цілеспрямованої

діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості Українській державі. Визначено основні складники національно-патріотичного виховання: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне. Розкрито стан і потреби національно-патріотичного виховання, мета та основні напрями його досягнення, шляхи та механізми реалізації. Наголошено на підвищенні кваліфікації та професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання. Констатовано на необхідності удосконалення нормативно-правової бази з національно-патріотичного виховання, здійснення моніторингу впровадження Стратегії. Наведено індикатори ефективності національно-патріотичного виховання [63].

У Державній цільовій соціальній програмі з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р. висвітлено мету як створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності. Розкрито шляхи і способи розв'язання проблеми. Окреслено проблеми, виклики та загрози формування української національної та громадянської ідентичності, які пов'язані з відсутністю налагодженої взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та їх співпраці з інститутами громадянського суспільства, що потребує нагального та комплексного розв'язання з метою подальшого розвитку держави та успішного майбутнього її громадян. Наведено можливі три варіанти розв'язання зазначених проблем: збереження існуючого

стану у сфері утвердження української національної й громадянської ідентичності та мінімізація втручання; застосування традиційних підходів, зокрема реалізації державної політики шляхом діючої управлінської вертикалі: центральний орган виконавчої влади - місцеві органи виконавчої влади - цільова аудиторія; створення правових, фінансових та організаційних умов для формування й утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом виконання завдань і заходів, передбачених Програмою. Розглянуто очікувані результати та ефективність Програми. Додаток містить Паспорт Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р. [17].

Наступний документ є практичним продовженням державних законодавчих документів.

Методичні рекомендації щодо організації діяльності центрів національно-патріотичного виховання підготовлено з метою надання методичної підтримки працівникам центрів національно-патріотичного виховання стосовно організації діяльності позашкільних гуртків національно-патріотичного спрямування. Зосереджено увагу на тому, що в умовах воєнної агресії росії проти України національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості. Визначено головні терміни та особливості національно-патріотичного виховання. Національно-патріотичне виховання розглянуто як наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності й територіальної цілісності України.

Розкрито основні завдання державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності; визначено напрями роботи гуртків національно-патріотичного спрямування: духовно-моральне

виховання, громадянсько-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання. Рекомендовано: повсякденне виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну; виховання національної самосвідомості, налаштованості на осмислення моральних і культурних цінностей, історії, системи вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності; системне виховання громадянської позиції тощо. Запропоновано Орієнтовний план заходів щодо впровадження Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») у закладах освіти України [41].

Документ **«Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі»** має державне значення з огляду на загальну цифровізацію суспільства і всіх освітніх інституцій. У Концепції окреслено світоглядні підходи до розв'язання проблеми виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Наголошено на необхідності впровадження засобів захисту дитини від кібербулігу; протидії засобам технологічно-маркетингового руйнування базових цінностей; розвитку цифрової компетентності педагогічних працівників; формування в дітей та молоді ціннісно-змістової вибірковості; збереження фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я дітей і молоді; використання здоров'язбережувального потенціалу сімейної медіаосвіти; виховання культури поведінки дітей і молоді в цифровому освітньому просторі; партнерської взаємодії батьків і вихователів щодо запобігання негативним впливам цифрового середовища на дітей і молодь; науково-методичного забезпечення виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Схарактеризовано ризики, пов'язані з реалізацією Концепції. Висвітлено нові виміри виховання в цифрову добу, виховні виклики цифрового простору, стратегічні напрями виховання дітей і молоді у цифровому просторі. Уточнено, що Концепція виховання дітей і молоді в цифровому просторі – це система науково обґрунтованих положень, що визначають суспільні виклики й стратегічні напрями виховання молодого покоління в умовах цифрової реальності. Метою Концепції є визначення провідних ідей і принципів виховання

дітей і молоді в цифровому просторі. Соціальна значущість Концепції полягає в узгодженості задля виховних впливів на дітей і молодь у цифровому просторі консолідації зусиль держави, освіти та сім'ї, реального сектору економіки щодо створення безпечного й сприятливого для особистісного розвитку дитини цифрового простору. Констатовано, що як результат впливу цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій на культуру й людину в цілому з'явилася Homo Digitalis – людина дигітальна. Цей образ фіксує зовнішні характеристики індивідів, які володіють сенсорними вміннями об'єктної регуляції (приведення в дію планшетів чи смартфонів) (digitalis в перекладі з латини означає і цифру, і палець). Homo Digitalis, опанувавши інформаційні технології і всебічно застосовуючи їх у своїй діяльності, постає у такий спосіб «конструктом» нової пасивної людини, що зручно розташувалася в інтер'єрах суспільних розваг [29].

У Законі України **«Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»** визначено мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складника забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, а також повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері.

У першому розділі подано визначення термінів «військово-патріотичне виховання», «волонтер сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності», «громадянська компетентність», «громадянська освіта», «громадянська стійкість», «громадянсько-патріотичне виховання», національно-патріотичне виховання» та ін. У другому розділі розкрито засади утвердження української національної та громадянської ідентичності – мета, правова основа, принципи, а також ціннісні орієнтири утвердження української національної та громадянської ідентичності, складники державної політики у цій

сфері. Наголошено на особливостях національно-патріотичного виховання, напрямках духовно-морального виховання. Третій розділ присвячено здійсненню утвердження української національної та громадянської ідентичності. Четвертий розділ висвітлює фінансове та науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. У наступних розділах йдеться про міжнародне співробітництво у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, відповідальності за порушення відповідного законодавства [53].

Таким чином, у поданих вище документах наголошено, що національно-патріотичне й військово-патріотичне виховання мають забезпечити формування в підростаючого покоління готовності до захисту України, сприяти розвитку бажання здобувати військові професії, проходити службу в Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Зміст документів відображає національні інтереси України та покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на формування психологічної, фізичної й морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах України, оволодіння початковою військовою підготовкою, військовими професіями. Пріоритетною є державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

1.2. Національна ідентичність як почуття належності до української політичної нації

Проблема людини щодо її ідентичності як почуття належності до української політичної нації лежить у площині психологічної науки на межі з педагогічною психологією й психологією виховання. Найбільш усвідомлено знання й розуміння щодо національної ідентичності як основи суспільної згоди з головних питань суспільного розвитку України щодо мови, культури та історії, формуються у здобувачів освіти та вищій освіті зокрема. Запропоновані

матеріали присвячено науковому доробку дослідників, насамперед тих, хто акцентує увагу на психологічних чинниках розвитку національної ідентичності українців, впливу війни на пришвидшення цього процесу.

У статті **«Проблема формування національної свідомості сучасних школярів (на прикладі ідей патріотичного виховання В. О. Сухомлинського)»** акцентовано увагу на актуальності проблеми формування національної свідомості сучасних школярів в умовах воєнного стану й важливості досліджень ідей патріотичного виховання в педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. Наголошено на необхідності формування національної свідомості сучасної дитини в ситуації невизначеності. Важливим є опертя на джерела, з яких починається любов до Батьківщини: природа рідного краю, родина дитини, рідне село чи місто, історія країни, яку вихованець знає та якою пишається. Зазначено, що нині актуальним є дієвість патріотизму, бо діяльнісний патріотизм є ознакою сформованості національної свідомості у людини. Виокремлено основні складові патріотизму за В. Сухомлинським: любов, обов'язок, вірність, а також основні методи й засоби формування національної свідомості сучасних школярів (бесіда, storytelling, книга, казка, власний приклад батьків і педагога, знання історії свого народу й рідного краю, любов до української мови, любов до людей, прагнення бути потрібним та бажання творити добро). Зроблено висновок: педагог виховує в дитині людину перш за все тим, що має у своїй душі, а це власні переконання й почуття. Визначено, що патріотичне виховання молоді буде дієвим тоді, коли сам педагог матиме розвинені патріотичні почуття. Лише за цих умов сучасні школярі цінуватимуть традиції і звичаї українського народу, підтримуватимуть взаємозв'язок між поколіннями, будуть прагнути до розвитку своєї країни, дбатимуть про розквіт культури, шанобливо ставитимуться до історичних здобутків [26].

У статті **«Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних, психологічних і економічних складових»** наголошено на тому, що російсько-українська війна створила багаторівневий комплекс факторів, які потребують

глибокого наукового аналізу з метою всебічного розуміння їх впливу на розвиток українського суспільства. Виявлено, що розуміння читачами необхідності взаємодії політичних, соціальних, психологічних і економічних складників сприяє формуванню нової суспільної реальності, яка суттєво змінює національну ідентичність, структуру соціальних зв'язків і рівень добробуту громадян. З'ясовано, що особливої уваги заслуговує вивчення адаптивних механізмів стійкості населення й держави, що виникають як реакція на гібридні загрози й нові виклики. Формування таких механізмів є критично важливим для забезпечення довгострокової безпеки та стабільності країни. Наголошено, що нова реальність потребує розроблення комплексних, багатогалузевих стратегій, які мають інтегрувати в інноваційні підходи до економічного відновлення, політичної модернізації, соціальної реінтеграції та психологічної реабілітації населення. Лише через впровадження системних рішень, орієнтованих на довгострокову перспективу, можна забезпечити стійкість і розвиток українського суспільства в умовах сучасних глобальних викликів. Акцентовано на важливості аналізу чинників формування нових політичних тенденцій: війна активізувала політичну мобілізацію українського суспільства, зумовила різке зростання національної свідомості та патріотизму, що стало визначальним чинником у формуванні нових політичних тенденцій. Наголошено, що «війна також зруйнувала комплекс меншовартості, неповноцінності, який був штучно нав'язаний радянською ідеологією. Українці нарешті відчували себе справжньою нацією, зі своєю мовою, культурою, неповторним національним характером, здатною мужньо захищати свою Батьківщину, а поняття «патріотизм» і «почуття гордості» за приналежність до спільноти українських громадян в умовах війни, наповнилися реальним змістом» [9].

У статті **«Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя»** розглянуто існуючі підходи до визначення поняття національної самосвідомості, розкрито структуру національної самосвідомості, визначено основні функції національної самосвідомості особистості щодо держави і суспільства. Проаналізовано

особливості формування національної самосвідомості студентів університетів наук про життя у частині усвідомлення молоді своєї культурної спадщини та цінностей, у тому числі мови й культури, а також відчуття відповідальності за майбутнє України, розвиток патріотизму, національної гідності, почуття внутрішньої свободи й гордості за рідну землю. Досліджено окремі аспекти проблеми національної самосвідомості як характеристики особистості в українській науці, проаналізовано філософський дискурс проблеми національної самоідентичності, який охоплює праці західних дослідників другої половини ХХ століття (М. Гайдеггер, Г. Кершенштейнер, Й. Песталоцці, К. Юнг, Ж. Лакан, Е. Еріксон, Ж.-М. Бенуа), а також радикальні концепції філософів постмодернізму з позитивною настановою, зокрема праці таких, як-от: М. Фуко, Р. Барт, Ф. Гваттарі, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Ю. Крістева, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда та ін. Сформовано визначення поняття «національна самосвідомість студентів університетів наук про життя». Виокремлено низку загальних і спеціальних компетентностей, що вирізняють студентів університетів наук про життя від студентів інших закладів вищої освіти.

Стаття є важливою для розуміння національної ідентичності студента. В умовах війни яскравіше й швидше, без декларування відбувається формування не лише громадянської, а й національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, усвідомлення себе громадянином української держави, суб'єктом історичних змін; впровадження системних заходів, спрямованих на зміцнення національно-патріотичного виховання студентства – формування нового покоління українців, що діє на основі національних та європейських цінностей, тобто які визначилися зі своєю національною ідентичністю через національну самосвідомість [30].

Чітко й предметно розкрито тему формування національної ідентичності у статті **«Формування національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни»**. Висвітлено значення національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни. Проаналізовано низку нормативних документів у сфері утвердження української

національної й громадянської ідентичності, а також праці вітчизняних філософів, громадянських діячів, психологів і педагогів, які розглядали різні аспекти національної ідентичності. У дослідженні національну ідентичність розглянуто як підтримування й постійне відтворення певного набору символів, споминів, міфів і традицій, що витворюють специфічну спадщину націй, та самоідентифікування індивіда з цією неповторною спадщиною й відповідними цінностями, символами, споминами, міфами й традиціями. Виокремлено негативні чинники формування національної ідентичності та зазначено вектори, на які має опиратися формування національної ідентичності майбутніх педагогів: упровадження українознавчого компонента освітнього процесу майбутніх педагогів, спрямування тематики студентських наукових робіт, у тому числі й на посилення становлення національно-свідомого громадянина-патріота України. З огляду на це рекомендовано здобувачам освіти використовувати україномовні джерела, залучати здобувачів вищої педагогічної освіти до участі в громадському житті, культивувати серед населення українську мову, соціально-культурницькі студентські ініціативи, студентські благодійні проєкти, формувати інформаційне поле, зберігати об'єкти культурної спадщини.

Зазначено, що ідентичність як прояв тотожності та відмінності, раціонального й ірраціонального, сакрального, емоційного й семантико-міфологічного характеризується динамічністю та процесуальністю, укорінюється у свідомості людей, моделях поведінки, соціальному позиціонуванні особистості тощо. У свою чергу суб'єктивне почуття тожсамості людини, як і об'єктивна здатність самототожності соціального суб'єкта зі спільнотами, формує колективну ідентичність, яка має різні типи – родову, етнічну, національну, релігійну, регіональну, цивілізаційну тощо. Визначено, що формування національної ідентичності має опиратися на історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, патріотизм [20].

У статті **«Психологічні детермінанти національно-культурної ідентичності особистості»** розглянуто національно-культурну ідентичність як

багаторівневе соціокультурне утворення, а саме: макрофеномен, що відображає менталітет і культуру українського народу загалом і створює національний каркас; мезофеномен, що вибирає особливості менталітету певного регіону України (регіональна ідентичність) та мікрофеномен, що пов'язаний з національною самоконцепцією особистості та передбачає ідентифікацію з нацією, почуття приналежності до українського народу. Доведено, що національно-культурна ідентичність є соціоособистісним конструктом, який синтезує соціокультурне та особистісне, тобто відображає як національно-культурний досвід певного народу, що є чинниками національної єдності, так і передбачає ідентифікацію себе з певною нацією, сприйняття себе та інших як носіїв національних якостей, як сформовану національну Я-концепцію особистості. Схарактеризовано структуру національно-культурної ідентичності, яка містить аксіологічний компонент, заснований на національній ідеї; когнітивний компонент, відображений у національному інтелекті; емоційно-чуттєвий компонент на основі почуттів-цінностей – «Я-українець» – «Ми-українці»; праксеологічний компонент, пов'язаний із суб'єктною діяльністю особистості в практичній реалізації ідей національно-культурної ідентичності. Встановлено міждисциплінарний характер національно-культурної ідентичності, зокрема її інтегрованість із базовими психологічними феноменами. Виокремлюють такі групи психологічних детермінант: мотиваційно-аксіологічна, що базується на мотиваційній і ціннісно-смісловій сферах особистості; праксеологічна, що базується на предметній сфері особистості; аналітична, що базується на рефлексивній сфері особистості [22].

Статтю **«Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави»** присвячено проблемі формування національної ідентичності в умовах військових викликів, аналізу змісту поняття «національна ідентичність» і «колективна національна ідентичність», впливу ідентичності на національну й міжнародну безпеку. Метою статті є аналіз передумов та особливостей становлення національної ідентичності українського народу як основи національної безпеки Української держави. Проаналізовано

поняття національної ідентичності, передумови формування національної ідентичності, основні виклики національній ідентичності та формування громадської активності й національної свідомості українців.

Зазначено, що в результаті єднання української нації в протистоянні ворогу відбулися ментальні зміни у свідомості українців, підходах до безпекової, ментальної й мовної політики та політики спільних культурних цінностей, символів і традицій. Під категорією «національна ідентичність» розуміємо усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації та держави, соціуму, культурних традицій, цінностей, психології, віри у певному історичному періоді розвитку. Виокремлено такі основні ціннісні характеристики українців, як свобода, гідність, винахідливість, співчуття і взаємодопомога, які є основою становлення нової української ідентичності. Зроблено висновок, що національна ідентичність у сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який охоплює перебіг і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей, зокрема таких, як свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, своє призначення в захисті Батьківщини, сутнісних рис нації, базових цінностей – культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. Наголошено, що у відповідь на військові виклики українці змогли подолати існуючі розбіжності і об'єднатися навколо ідеї спротиву ворогу та захисту територіальної цілісності України, сформувати колективну національну ідентичність, згуртувавши українську націю [11].

У статті **«Ідентифікація особистості як мета виховання»** уточнено поняття ідентифікації особистості та розроблено передумови створення виховного простору згідно із системою принципів виховання, який уможлиблює ефективний вплив на процеси формування ідентифікації особистості. Застосовано комплекс методів наукового дослідження: аналіз, синтез, індукція, абстрагування, узагальнення, теоретичне моделювання, системний та проблемний методи. Зазначено, що в процесі оволодіння культурою людина проходить шлях розширення простору власної життєдіяльності, який характеризується такими етапами: сім'я, дошкільний заклад, школа, ближній

рідний край, рідний край, Батьківщина, інші країни світу. Взаємодія з простором здійснюється через мікросоціальні середовища, до яких себе відносить особистість і з якими себе ідентифікує, проходячи поступовий процес адаптації. У разі зміни соціального стану перед особистістю постає завдання ідентифікації себе з іншими спільнотами, що дає поштовх для формування нових життєвих перспектив.

Наголошено, що ідентичність є усвідомленням особистістю власної належності до певної соціальної ролі або соціальної групи. Проблема формування ідентичності особистості, головним чином, є проблемою залучення людини до певного простору та створення умов для реалізації людини в цьому просторі. Ідентифікація особистості реалізується у діяльності, передумовою ефективності якої є сформована готовність – стан, що є запорукою результативної, ефективної діяльності. Основними видами готовності є мотиваційна, фізична, психологічна, морально-вольова, операційна та комунікаційна готовність. Ключем до формування ідентифікації та готовності до діяльності є мотив, який з'являється в результаті взаємодії особистості з простором життєдіяльності. Розроблено систему принципів виховання, до якої належать чотири групи принципів: принципи організації соціокультурного й природного простору, організації виховного середовища, педагогічної етики та особистісної поведінки вихованця [76].

Грунтовною з точки зору філософського розуміння проблеми національної ідентичності через мову й національний дух є стаття **«Лінгвофілософська система В. фон Гумбольдта: співвідношення концептів «мова» і «національний дух» та формування національної ідентичності в сучасних реаліях України»**. Розкрито суть лінгвофілософської концепції німецького філолога, лінгвіста, філософа В. Гумбольдта, який запропонував глибоку та оригінальну концепцію мови, що значно вплинула на розвиток гуманітарних наук. Проаналізовано ключові тези лінгвофілософської концепції. Особливу увагу звернуто на висвітлення співвідношення концептів «мова» та «національний дух», виходячи з того, що відповідно до поглядів Гумбольдта

мова є проявом «духу народу», його сутності та неповторності. З'ясовано значення концепції філософа про співвідношення мови й національного духу для розуміння й збереження мовного різноманіття. Аргументовано, що мова є частиною національної ідентичності як засіб комунікації, формування світогляду, мислення, культури і цінностей. Розглянуто сутність понять «українська національна ідентичність» та «українська громадянська ідентичність» на основі їх трактувань в українському законодавстві. Підтверджено, що історичними та культурними детермінантами національної самосвідомості виступають історична пам'ять, традиції народу, його звичаї, норми поведінки, перекази, що зафіксовані у фольклорній та письмовій формі, пам'ятки культури, мистецтва, архітектури. Акцентовано увагу на тому, що для усвідомлення особливостей мови, зокрема розмовної, жаргонізмів, ідіом, приказок, різних діалектів, людина має увійти до культурного й комунікативного середовища, тому вкрай необхідно знати її історію, традиції та звичаї. Адже це сприятиме й формуванню міжкультурної компетентності. Авторами доведено, що усвідомлення своєї ідентичності сприятиме консолідації українського суспільства та національній згуртованості, зокрема в сучасних реаліях воєнного стану та повоєнної відбудови [51].

Структурно виваженим є доведення, що національна ідентичність є генетичною матрицею українського народу в статті **«Національна ідентичність як генетична матриця українського народу»**. Проаналізовано проблему національної ідентичності, яка є основою існування нації та людини. Історичною і культурною детермінантами національної ідентичності постає пам'ять про минуле та традиції народу, його звичаї, а також перекази, зафіксовані в усній і письмовій формі. Зазначено, що вагомим чинником формування національної ідентичності особистості є належна освіта і виховання. Констатовано, що сучасна українська молодь для відродження й процвітання своєї країни вважає необхідною побудову держави, заснованої на принципах рівних можливостей, соціальної справедливості, верховенства права та національної ідеї. Генетична матриця української ідентичності несе в собі коди боротьби, свободи, любові до

землі, мови, культури свого народу. На відміну від етнічної, національна ідентичність спирається на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських або політичних цінностей. Дослідники виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації) [70].

У статті **«Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості у поліетнічному просторі сучасного світу: етнопсихологічний підхід до проблеми»** проаналізовано глобалізаційні проблеми сучасного світового співтовариства щодо поліетнічності й міжкультурної взаємодії. Зазначено, що практично в усіх державах нині спостерігається процес нівеляції національної ідентичності, поглиблення поліетнічності людства. Проаналізовано питання ідентичності в історичному зрізі його становлення та розвитку. Акцентовано увагу, що переважна більшість людей у сучасному світі не належить до жодної етнічної групи, вони є членами одного чи кількох суспільств, носіями кількох культур. Уточнено поняття «ідентичність», яке стало одним із центральних детермінант для усвідомлення сучасних реалій. Ідентичність – це об'єктивно існуюча структура, у якій виражається справжня схожість (тотожність) і відмінність соціальних (особистісних і групових) суб'єктів. Ідентичність, з одного боку, є статичним явищем, яке фіксує стан на даний момент часу, з іншого боку – ідентичність не є раз і назавжди сталою ознакою, її природа змінна. Наголошено, що етнічний смисл об'єктів навколишнього світу в сучасній ситуації поліетнічності народжується на основі перетворень у свідомості та самосвідомості, конструюванні образу своєї етнічної узагальненості і себе як її представника, що своєю чергою породжує нові смисли вже існуючої етнічної реальності [34].

У статті **«Незалежність України. Трансформація духу і випробування національним буттям»** актуалізовано, що проголошення 24 серпня 1991 року Незалежності України стало поворотним моментом в історії нації і символізувало відродження національної ідентичності та початку нової ери для

українського народу. Упродовж 33 років країна пройшла через суворі випробування, проявила резильєнтність і здатність протистояти викликам часу, зміцнюючи національний дух, утверджуючи українську мову, власну культуру, традиції та історію. Наголошено, що незалежність відкрила нові можливості для розвитку освіти й науки, інноваційних технологій, що зміцнюють суб'єктність і самодостатність України. Важливе місце в цих процесах посідала НАПН України, яка завжди була і є креативною платформою освіти й генератором фундаментальних і прикладних наукових досліджень та інноваційних розробок у галузі освіти, педагогіки й психології. 33 роки Незалежності продемонстрували світу, що Україна відбулася як держава, яка здатна утверджувати демократичні цінності, відстоювати свободу, захищати суверенітет і територіальну цілісність [61].

У статті **«Роль сім'ї у вихованні національної ідентичності студентської молоді»** розглянуто роль сім'ї у вихованні національної ідентичності студентської молоді. Розкрито особливості родинного виховання як осередку, в якому закладаються основи виховання загальнолюдських і національних цінностей, духовності та національної ідентичності. Доведено, що саме в сім'ї батьки закладають підґрунтя для уявлень дітей про себе, про своє національне коріння, формують ставлення до своєї та інших культур, традицій різних народів та етносів, мають безсумнівний вплив на рівень вихованості національної ідентичності. У родинно-сімейному вихованні відбувається процес становлення особистості, в якому провідна роль належить взаємодії між батьками й дітьми, що поєднує належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку дитини, у процесі якого завжди гармонійно поєднуються національно-патріотичне виховання та повага до прав і свобод населення, що проживає в Україні та у всьому світі. Ступінь сформованості національної ідентичності дитини безпосередньо залежить від ступеня власної ідентичності батьків, їхніх поглядів і переконань у цьому питанні, що в майбутньому позначатиметься на уявленнях і світогляді підростаючого покоління. Окреслено напрями виховання національної ідентичності в родинному вихованні, що допоможуть у самовизначенні молоді. Визначено, що

взаємодія між закладом вищої освіти та сім'єю молодшої людини, опора на родинні традиції, ставлення до своєї та інших культур, уявлення про національну приналежність, що пропагуються в сімейному колі, набувають сьогодні особливого педагогічного значення та актуальності [32].

У статті **«Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів»** шкільну громадянську освіту репрезентовано як систему в сукупності таких компонентів: педагогічно адаптовані наукові знання про демократію, громадянське суспільство, правова держава, права, свободи та обов'язки людини і громадянина; вміння й досвід брати активну, свідому й відповідальну участь у житті суспільства і держави; громадянські цінності / цінності демократії та сприйняття їх учнями як особистих ціннісних орієнтирів. Встановлено, що концептуально та змістовно громадянська освіта дає змогу задовольнити потребу українського суспільства в імплементації європейських цінностей, а також надати відповіді на глобальні виклики й загрози, які постали перед Україною у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ, зокрема щодо забезпечення стійкості під час війни та повоєнного відновлення України як суверенної, незалежної і демократичної держави. Запропоновано узагальнену модель навчання громадянської освіти на рівні базової середньої освіти, у рамках якої метою навчання є розвиток громадянських якостей особистості, громадянських і соціальних компетентностей, змістом – сукупність громадянських знань, умінь, цінностей і відносин інтегрованих у зміст навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі (історії та основ правознавства) з реалізацією міжпредметних зв'язків з іншими освітніми галузями, зокрема мовно-літературною. Передбачено застосування інтерактивних та інформаційно-комунікативних технологій, проблемного навчання, проєктної діяльності, при цьому пріоритет надається практичним заняттям. Акцентовано на створенні демократичного шкільного середовища як компоненти моделі та відповідної організаційно-педагогічної умови ефективної шкільної громадянської освіти [60].

Отже, науковці доводять, що людські переконання щодо існування нації, спільне історичне минуле (перемоги й поразки), спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність, постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава, спільні характеристики, що об'єднуються поняттями «національного характеру», спільної культури та спільних політичних принципів є основою української національної ідентичності. У цьому контексті збереження власної ідентичності ставить перед науковцями головні виклики, на які потрібно шукати і давати відповіді.

1.3. Національно-патріотичне виховання у воєнний та повоєнний періоди України як предмет наукових досліджень

Національно-патріотичне виховання у воєнний та повоєнний періоди України є надзвичайно актуальним, тому в українській періодиці часто трапляються матеріали конференцій, семінарів, вебінарів з цього питання. Є серйозні дослідження щодо різних підходів і практик національно-патріотичного виховання у воєнний та повоєнний періоди України та спостереження щодо дієвого патріотизму тощо.

Органічним продовженням державних документів є праця «**Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями**». Розкрито пріоритети військово-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах російсько-української війни та в повоєнний час. Визначено основні виклики воєнного стану та повоєнного відновлення країни, зокрема інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні. Проаналізовано організаційно-правові засади сучасного військово-патріотичного виховання дітей і молоді. Виокремлено його основні принципи та схарактеризовано методичні засоби та ключові способи виховання патріотизму. До пріоритетів військово-патріотичного виховання дітей і молоді віднесено: виклики воєнного стану та повоєнного відновлення; мету, завдання й

організаційно-правові засади; методологічні підходи й принципи військово-патріотичного виховання; почуття патріотизму як мотиваційна основа військово-патріотичного виховання. Розглянуто стратегічні напрями й тактичні завдання військово-патріотичного виховання дітей і молоді та організаційно-управлінські шляхи його реалізації. Наголошено, що означені стратегічні напрями є інструментом ефективного використання освітніх ресурсів задля підвищення рівня військово-патріотичної вихованості дітей і молоді в умовах збройної й інформаційної агресії російської федерації, підвищення рівня готовності молоді до служби в Збройних Силах України, Національній гвардії України, інших військових формуваннях і захисту України, убезпечення дітей і молоді від наслідків бойових дій і ворожого пропагандистського впливу.

Зазначено, що до ключових способів виховання патріотизму необхідно віднести духовну ідентифікацію, історичну постать або її сучасника, самооцінювання, долучення зростаючої особистості до спільних патріотично орієнтованих справ зі своїми ровесниками. Усе це сприятиме колективному переживанню глибокої міри участі в людських прагненнях та їх реалізації. У вихованні патріотизму важливим є не тільки його ситуативний прояв, а й постійне життя особистості в ньому [7].

Статтю **«Національно-патріотичне й громадянське виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану: системний підхід і дієві практики»** присвячено дослідженню національно-патріотичного й громадянського виховання здобувачів вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення системного підходу та дієвих практик національно-патріотичного й громадянського виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану та боротьби української нації за свою незалежність. Зазначено, що важливого значення набуває комплексна системна й цілеспрямована діяльність щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України,

сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Наголошено на меті дослідження як всебічного розгляду сучасних підходів і дієвих практик національно-патріотичного й громадянського виховання здобувачів вищої освіти, а також визначенні викликів і перспектив, пов'язаних із формуванням свідомого громадянина України в студентському середовищі в умовах воєнного часу. Використано методи теоретико-методологічного аналізу для визначення викликів в організації національно-патріотичного й громадянського виховання та розроблення системного підходу і дієвих практик у розв'язанні цієї проблеми. Проаналізовано виклики, що виникають у зв'язку з організацією системного підходу та дієвих практик національно-патріотичного й громадянського виховання здобувачів вищої освіти. Розглянуто перспективи розвитку національно-патріотичного й громадянського виховання молоді. Надано авторське бачення щодо формування підходів і практичних заходів, які можуть бути застосовані для посилення національно-патріотичного та громадянського виховання у закладах вищої освіти. Доведено, що найважливішим пріоритетом національно-патріотичного та громадянського виховання є формування ціннісного ставлення молоді до українського народу, своєї держави, нації. Підсумовано, що для забезпечення національно-патріотичного й громадянського виховання студентської молоді необхідна сучасна концепція державного рівня з урахуванням викликів часу, застосуванням ефективних методів, прийомів, засобів і форм організації національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану [23].

У статті **«Військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді, курсантів у спортивному гуртку «бойовий хортинг» в умовах воєнного стану»** надано аналіз наукових публікацій, у яких досліджено аспекти військово-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді, курсантів у спортивному гуртку «Бойовий хортинг». Удосконалено Концепцію військово-патріотичного виховання дітей та молоді засобами бойового хортингу (автори) з прогнозованим результатом самостійних тренувань бойовим хортингом в умовах воєнного стану для учнівської та студентської молоді й курсантів. Уточнено

поняття «воєнний стан». Визначено, що роль спортивних гуртків «Бойовий хортинг» і, особливо, в умовах воєнного стану, – це сприяння підвищенню рівня військово-патріотичної вихованості учнівської та студентської молоді, курсантів; формування в молоді стійкого інтересу та потреби в регулярних заняттях українським бойовим мистецтвом; підвищення рівня освіченості в галузі фізичної культури, спорту і здорового способу життя; поліпшення якості процесу фізичного виховання й освіти в молоді тощо.

Доведено, що національний професійно-прикладний вид спорту України – бойовий хортинг, який заснований на культурних, оздоровчих і бойових традиціях українського народу, сприяє всебічному вихованню підростаючого покоління та його участі в забезпеченні безпеки державній незалежності України, усуненні загрози для збереження цілісності українських земель, є багаторічним спеціально організованим процесом навчання, всебічного розвитку, морально-етичного виховання й оздоровлення дітей і молоді.

На основі Концепції військово-патріотичного виховання дітей і молоді засобами бойового хортингу визначено показники щодо прогнозованого результату самостійних тренувань бойовим хортингом в умовах воєнного стану (знати; вміти) для учнівської та студентської молоді й курсантів [19].

У статті **«Український патріотизм: моральні рефлексії в умовах війни»** обґрунтовано силу українського патріотизму як духовного й політичного явища. Публікація є третьою статтею в продовженні висвітлення теми щодо поглиблення поняття «патріотизм», а також рефлексії щодо війни, місця й ролі українців на теренах війни, осмислення духовних цінностей тощо. Зазначено, що війна руйнує матеріальний світ, але гартує душі людей, мобілізує духовні ресурси. Патріотизм нині сприймається в тандемі з національною ідеєю, бо ця ідея є певною системою організації суспільства. Розкрито національно-громадянське спрямування патріотизму українського народу та роль рефлексії в розумінні цього феномену в умовах війни. Спрямовано увагу на семантичні складники поняття «патріотизм» – любов, відданість, повага, пристрасть, піднесення, сміливість, бажання, та наведено приклади. У вишиванці –

патріотична пристрасть й піднесення, бо вона як символ самоідентифікації, спосіб самовираження власної свободи та символ непокори, мурали – як духовна зброя української нескореності, свободи, солідарності. По-новому, яскраво й з любов'ю сприймається українська мова й ставлення людей до неї: мова сприймається як символ, багатство нації, відмінна духовна ознака. Осмислено рефлексію як глибоке емоційне відчуття сили дієвого патріотизму: це війна за душі людей, а духовність допомагає нам відчутти, наскільки люди залишилися чутливими до болю інших людей, до втрат, смерті, і головне – наскільки вони духовно вище від ворога. Теоретично розкрито тезу, що моральність є духовним фундаментом патріотизму, а патріотизм – практичним втіленням прояву любові до країни. Патріотизм виступає як показник духовності як особистості, так і народу. Практично показано, що статтю можна використовувати в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, диспутів чи дискусій про український патріотизм в умовах війни [37].

У статті **«Аспекти національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів під час воєнного стану в державі»** розкрито поняття «національно-патріотичне виховання», «ідентичність», «компетентність». Проаналізовано окремі нормативно-правові документи для детальнішого осмислення мети та принципів усіх рівнів освіти в Україні (Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р.), завдань державних органів щодо популяризації українського громадянського виховання та його складників (Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р.); шляхів і напрямів реалізації патріотичного формування в галузі навчання в різних освітніх закладах нашої держави (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. від 6 червня 2022 р.). Досліджено ключові завдання вищих навчальних закладів, обов'язки науково-педагогічних працівників (Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р.); компетентності випускників-істориків, майбутніх учителів шкіл (Стандарт вищої освіти України (бакалавр) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» від 29 квітня 2020 р.,

Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014 Середня освіта (за предметними галузями). У змісті з'ясовано, як розв'язати проблему реалізації патріотичного формування в галузі навчання в різних освітніх закладах нашої держави [14].

У статті **«Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни»** розглянуто суть національно-патріотичного виховання молоді в контексті викликів, зумовлених російською збройною агресією проти України.

Схарактеризовано основні складники та завдання національно-патріотичного виховання. Зосереджено увагу на формуванні в молоді української національної ідентичності, патріотичної свідомості, відповідальної громадянської позиції та готовності захищати національні інтереси. Проаналізовано нормативно-правову базу в сфері національно-патріотичного виховання. Особливу увагу звернуто на Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що врегульовує сфери національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Наголошено на тому, що сучасний виховний процес у закладах освіти здійснюється в період сплеску патріотизму й героїчної боротьби українського народу за свободу, незалежність і територіальну цілісність України. Героїзм сучасних воїнів, які ціною власного життя захищають Україну від російської навали, має стати невід'ємним і надважливим компонентом національно-патріотичного виховання молодого покоління. Висвітлено нові акценти, сучасні підходи та форми реалізації національно-патріотичного складника виховного процесу в умовах воєнного стану. Окреслено напрями розвитку національно-патріотичного виховання, що сприятиме формуванню нового покоління українців, громадян-патріотів, які діють згідно з національними та європейськими цінностями. Акцентовано, що національно-патріотичне виховання, яке є однією з пріоритетних справ держави та суспільства, має бути системним і безперервним процесом, що бере початок із раннього дитинства та триває впродовж усього життя [74].

У статті **«Тема війни в книзі Василя Сухомлинського «Як виховати справжню людину»: діалог із теперішнім і майбутнім»** розглянуто тему війни у виховному аспекті. Аргументовано, що звернення до історичного досвіду дасть змогу не лише глибше осмислити трагедію Другої світової війни, а й сприятиме розумінню сучасної російської військової агресії проти України, досягненню феномену війни в його глобальному антигуманному сенсі. Доведено, що в книзі Василя Сухомлинського «Як виховати справжню людину» тема війни постає як один із ключових елементів, що впливають на виховання молодого покоління. Подано стислі відомості про публікацію книги та особливості її структури. Зазначено, що й сама назва «Як виховати справжню людину», і назви розділів книги віддаляють її від офіційної радянської педагогіки, яка займалася конструюванням «радянської людини», а зміст книги, незважаючи на наявність радянської риторики, суперечить тогочасним тенденціям у сфері освіти.

З'ясовано, що В. Сухомлинський використав власний досвід осмислення війни з виховною метою: в етичних бесідах тема війни застосовується для формування в учнів – майбутніх громадян історичної пам'яті, патріотизму, усвідомлення злочинної суті зрадництва, розуміння смерті, відповідальності за теперішнє й прийдешнє Батьківщини, норм поведінки в часи, коли країна переживає лихо і горе. З'ясовано, що особливої уваги педагог надає вихованню майбутнього воїна – захисника рідної землі, визначаючи необхідність реалізації трьох взаємопов'язаних педагогічних завдань: дати освіту, потрібну для володіння сучасною зброєю, утвердити почуття ненависті до ворога, виховати духовну готовність до бойової співдружності й братерства. Акцентовано, що в умовах повномасштабної російсько-української війни думки й поради В. Сухомлинського щодо сутності війни як найбільшого людського горя й використання теми війни в освітньому процесі не лише є актуальними, а й становлять прогностичний інтерес, зокрема в оновленні змісту національно-патріотичного виховання в сучасних закладах освіти та під час викладання навчального предмета «Захист України» [43].

Статтю «**Національно-патріотичне виховання молоді в закладах освіти України: психологічні аспекти**» присвячено проблемі національно-патріотичного виховання, утвердження української та громадянської ідентичності, яка сьогодні є надзвичайно актуальною для України. Українське суспільство переживає складні умови воєнного стану. У цей час сучасна молодь перебуває під впливом різних інформаційних потоків, які не завжди зорієнтовані на посилення активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, суспільно-державних цінностей України, національної самобутності, патріотизму. Наголошено, що значну роль з формування й збереження української національної ідентичності молодого покоління, яке усвідомлює свою належність до української нації, виховання психологічної готовності до виконання конституційного обов'язку щодо захисту цінностей держави, відіграють заклади освіти. У статті визначено важливі психологічні аспекти, на які важливо звернути увагу в закладах освіти України:

- ❖ формування системи ціннісних орієнтацій (виражає змістове ставлення молоді до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, у тому числі вироблення у громадян психологічної мотивації до виконання обов'язків військової служби, та здійснює істотний всебічний вплив на її діяльність);

- ❖ розвиток життєстійкості/психологічної стійкості (здатність особи виявляти свою національну й громадянську ідентичність у повсякденному житті та в умовах негативних зовнішніх впливів, зокрема й психологічної стійкості щодо виконання обов'язків військової служби);

- ❖ формування відповідальності за власні дії, розвиток навичок надання первинної психологічної допомоги особам, які її потребують, та самопомоги. Розкрито досвід патріотичного виховання учнівської молоді на Полтавщині, якому особливу увагу приділяє постійна комісія з питань освіти, науки та культури Полтавської обласної ради.

Висвітлено досвід з формування життєстійкості та відповідальності студентської молоді за власні дії в умовах війни в закладах вищої освіти Полтавщини [18].

У статті **«Формування патріотичних цінностей студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти»**) актуалізовано необхідність цілеспрямованого формування патріотичних цінностей студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти. Подано авторське розуміння сутності поняття «патріотичні цінності» як сформовані суспільною свідомістю та визнані людиною значущі уявлення про Батьківщину, національні інтереси та ідеали, що втілені в усі сфери життєдіяльності держави та виражаються в позитивному емоційному ставленні до культури рідної землі на рівні вияву почуття причетності й любові до неї, відданості, гордості й відповідальності за неї. На основі цього й з урахуванням контексту специфіки професійної діяльності аграріїв визначено, що стрижнем їхніх патріотичних цінностей є любов до рідної землі. Констатовано, що в умовах тотального занурення сучасних студентів аграрних спеціальностей у віртуальний світ виникає недооцінка краси і цінності рідної землі, важливості сільськогосподарської праці. У зв'язку з цим розкрито сутність категорії «рідна земля» та її концептуальне значення в аксіології патріотизму аграріїв за натуралістичною, синергетичною, антропологічною, образно-символічною, міфологічною й езотеричною семантикою. Акцентовано увагу на протиставленні понять «своя земля» і «чужа земля», завдяки чому з'ясовано аксіологічні предикати ставлення аграріїв до рідної землі як важливого чинника формування їхніх патріотичних почуттів на основі найбільшої поваги і шани до неї. Обґрунтовано зміст і доцільність використання історіографічних, художньо-естетичних, фольклорних та інших аксіолого-патріотичних засобів виховання ціннісного ставлення та любові до рідної землі в процесі професійної підготовки та в позааудиторній діяльності студентів-аграріїв [16].

У статті **«Патріотичне виховання студентської молоді в умовах воєнного стану»** обґрунтовано актуальність проблеми патріотичного виховання студентської молоді в умовах війни. На основі аналізу наукової літератури

розкрито різні підходи до визначення понять «патріотизм», «патріотичне виховання». Окреслено цілі, завдання і зміст виховання, що зумовлені викликами сьогодення. Акцентовано увагу на формуванні в студентської молоді таких характеристик, як патріотична самосвідомість, національна ідентичність, національні цінності, громадянська відповідальність, дієвість у збереженні культурної спадщини, мови, історії, захисті національної цілісності держави, її національних інтересів. Розглянуто особливості прояву патріотизму молоді на тлі війни, яку розв'язала РФ проти України: потреба й готовність до діяльності патріотичного змісту, відповідальність за долю Батьківщини, потреба в захисті своєї ідентичності та державних інтересів, громадянська активність, підвищення інтересу до історії, культурних, релігійних традицій українського народу. Розкрито напрями патріотичного виховання в сучасних надскладних умовах, в яких перебуває українське суспільство. Висвітлено інноваційні форми й методи реалізації програми національно-патріотичного виховання студентської молоді в рамках практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності. Автори наголошують, що патріотичне виховання – це про те, як навчити людей пишатися своєю країною та бажати захищати її інтереси. Кожен українець має розуміти, що він частина великого історичного спадку, його внесок у майбутнє країни важливий. Патріотизм підтримує громадянську активність і є мотивацією до участі в громадських ініціативах, волонтерських програмах та інших діях, спрямованих на поліпшення життя в Україні. Виховані патріоти більше схильні допомагати й розвивати свою країну. Зосереджено увагу на сучасному тлумаченні поняття «патріотизм» [72].

У статті **«Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації і цифрової трансформації освіти: концептуальні засади дієвого патріотизму»** висвітлено систему роботи відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського щодо апробації і впровадження поточних результатів наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди

України» та результати прикладного наукового дослідження у підтемі «Теоретико-методологічні засади психології виховання й самовиховання», яке здійснюється упродовж 2024-2025 рр.. Досягнуто таких теоретичних результатів: визначення теоретико-методологічних засад інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України; формування концептуальних засад національно-патріотичного виховання у воєнний період України; висвітлення проблеми психологічної науки у воєнний період; оприлюднення низки електронних ресурсів, зокрема «Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект» в рамках онлайн-проєкту «Освіта і наука в умовах війни»; здійснення інформаційного супроводу освітян щодо інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації і цифрової трансформації освіти у межах проведення круглого столу. Окреслено основні напрями інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації й цифрової трансформації освіти; визначено засади інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації і цифрової трансформації освіти; забезпечено умови обміну досвідом щодо інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації і цифрової трансформації освіти. Вплив цього заходу полягає у формуванні та зміцненні національної свідомості, ідентичності та громадянської позиції у суспільстві через створення єдиного інформаційного простору, зміцнення національної єдності, розвитку патріотичних почуттів, формування активної громадянської позиції, посилення соціальної відповідальності [38].

У статті «**Патріотичний зміст виховання студентів**» зазначено, що до першочергових засобів патріотичного виховання належать рідна мова, історія, українська література, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина тощо. Виокремлено три види патріотизму: етнічний, який ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії; територіальний, що базується на любові до того місця на землі,

де людина народилася; державний, споріднений з остаточною метою нації – побудовою власної держави, державним самовизначенням, державницьким світоглядом та державницьким почуттям. Наголошено, що під національно-патріотичним вихованням студентів розуміють системну й цілеспрямовану діяльність суб'єктів виховання – закладів вищої освіти, державних установ і громадських організацій, які формують у студентів високу патріотичну свідомість, почуття відданості своїй Батьківщині, готовності до виконання як громадянського, так і конституційного обов'язку щодо захисту інтересів України. Акцентовано, що особливого значення набувають людські якості особистості, які стають важливими передумовами створення сприятливих умов у професійній підготовці майбутнього фахівця (людяність, доброта, порядність, чесність, відповідальність, справедливість, обов'язковість, об'єктивність, повага до людей, висока моральність, оптимізм, емоційна урівноваженість, потреба в спілкуванні, інтерес до життя, доброзичливість, самокритичність, дружелюбність, гідність, патріотизм, релігійність, принциповість тощо). Констатовано, що національно-патріотичне виховання покликане сформувати в студентів такі якості, як національна самоідентифікація, усвідомлення своєї належності до Нації Героїв – модерного українства, недекларативного патріотизму, дієвої любові до України, готовності до подвигу й самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання свого патріотичного обов'язку, мужності, стійкості, відваги [33].

У статті «**Виховні проблеми воєнного часу в контексті зміцнення незалежності України**» наголошено на важливості звичного буттєвого уявлення людей про час та його наповненість мирними, добродійними, творчими справами. Зазначено, що світоглядному протистоянню України й рф вчені Інституту проблем виховання НАПН України спрямовують свої творчі зусилля на зміцнення українського світу з усвідомленням того, що сучасні соціальні виклики є надзвичайними та потребують неординарних рішень. Це спонукало до прийняття наукового рішення щодо необхідності зміни пошуково-виховної стратегії наших досліджень. Предметом осмислення й пристрасного ставлення

зростаючої особистості має стати образ України в його структурній цілісності й узагальненості. Акцентовано увагу на сходженні зростаючої особистості до національної ідентичності, що уособлює всезагальну єдність, потребує повсюдного використання нової освітньої філософії, яка орієнтована на різнобічний розвиток людини як духовної особистості та має перетворитися на інноваційну методично-виховну програму, яка доброспрямовано змінює життя кожної зростаючої особистості.

Національно-патріотична вихованість співвітчизників нині детермінована їхньою військово-патріотичною вихованістю, готовністю, оскільки громадяни-рятівники країни, окрім високих почуттів, найбільшою мірою проявляють волюві якості рішучості, наполегливості, мужності, витривалості.

Зазначено, що вчені Інституту на цій інноваційній основі понад два роки в різних регіонах проводять експериментальне дослідження. Інтегральна програма «З любов'ю до України» забезпечує оволодіння вихованцями низкою ознак як діяльнісних показників образу України. Проміжні результати пошукового експерименту свідчать про вищий за розвивальною шкалою спосіб життя вихованців, мотивованих цінністю України. Є підстави очікувати, що представлений змістовий сюжет настільки набуде нової практичної життєвості, наскільки традиційні уявлення щодо заявленості проблеми втратять свою особистісно перетворювальну цінність [3].

У статті **«Роль «Молитви за Україну» («Боже великий, єдиний») М. Лисенка у формуванні морально-духовних цінностей дітей і молоді»** розкрито актуальність «Молитви за Україну» М. Лисенка та її виховне значення. Показано, що духовність є ціннісною основою національного світогляду українців, і її формуванню має бути підпорядкований весь освітній процес сучасного навчального закладу.

Обґрунтовано необхідність духовно-морального виховання дітей і молоді на культурних надбаннях українського народу. Показано роль «Молитви за Україну» («Боже великий, єдиний») М. Лисенка у національно-патріотичному вихованні, у формуванні моральної особистості. Розкрито історію створення

духовного гімну України і необхідність його популяризації в сучасній школі. Обґрунтовано думку про відображення у творі «Молитва за Україну» національних особливостей української музики, відтворення в ньому молитовного духу побожних пісень українського народу, що відрізняється світлим, життєрадісним колоритом, теплими, оптимістичними інтонаціями та щирою релігійністю.

У часи горя й недолі М. Лисенко підніс український народ до усвідомлення своєї людської гідності й національної вартості. Наголошено, що виконання «Молитви за Україну» укріплює у юних українців волю до перемоги добра над злом, світла над темрявою; плекає віру в прекрасне майбутнє береженої Богом української землі, любов до свого народу та його духовної культури, міць духу і бажання вчитися й працювати на благо своєї вільної, незалежної держави [31].

Статтю **«Роль соціально-гуманітарних дисциплін у процесі духовно-морального й патріотичного виховання студентів першого курсу спеціальності «Соціальна робота» (кафедра соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка»)»** присвячено проблемі розкриття ролі соціально-гуманітарних дисциплін у процесі духовно-морального і патріотичного виховання студентів спеціальності «Соціальна робота» в умовах воєнного стану. Розглянуто специфіку професії «соціальний працівник», її значущість для суспільства, соціальну місію працівника соціальної сфери в умовах воєнного стану. Розкрито потенційні можливості таких соціально-гуманітарних дисциплін, як «Соціальна педагогіка», «Міжособистісне спілкування», «Вступ до спеціальності «Соціальна робота» щодо розкриття та розвитку духовно-морального потенціалу особистості студента, патріотичного виховання. Проаналізовано відповіді студентів першого курсу щодо їх мотивації стосовно вибору майбутнього фаху, уявлення про професію соціального працівника, думки й міркування після перегляду кінострічок «Мати Тереза», «Хористи», що стосуються їхньої майбутньої професії. Розглянуто найважливіше завдання та психологічні особливості роботи соціального працівника з ветеранами та військовослужбовцями під час воєнного стану і особливо у повоєнний період.

Розкрито поняття духовно здорова особистість, оцінено модель духовно здорової людини, наведено психолого-педагогічні та соціальні якості, які необхідно формувати в майбутнього соціального працівника [64].

Таким чином, психологія виховання особистості в умовах воєнного періоду тісно пов'язана з національно-патріотичним й громадянським вихованням здобувачів вищої освіти і набуває важливого значення для української нації. У воєнний період відбувається пришвидшене сходження зростаючої особистості до національної ідентичності завдяки патріотичному вихованню. Безперечно, заклади освіти відіграють провідну роль у формуванні високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, становлення її як правової, демократичної, соціальної держави.

1.4. Проблеми психології виховання особистості у воєнний і повоєнний періоди України: міждисциплінарний підхід і практичний досвід

У воєнний період України науковцями здійснено багато досліджень з психології виховання особистості на межі двох-трьох дисциплін. Сьогодні неможливо виховувати молодь без знань з психології, розуміння внутрішнього світу вихованця тут і зараз під час воєнних дій. Соціологічні опитування стануть у пригоді куратору, викладачу, вчителю щодо розуміння, як вибудовувати стосунки та необхідну суспільну інформацію/знання зі своїми вихованцями. Саме освіта є тим універсальним місцем, де відбувається не тільки навчання, а й становлення особистості, завершення соціалізації здобувачів вищої освіти через виховні практики у воєнний і повоєнний періоди. Війна триває, освіта розвивається й трансформується, а отже, здійснюються дослідження особливостей психології виховання особистості в умовах цифрового простору.

У статті «**Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України**» актуалізовано поняття цінностей і ціннісних

орієнтацій суспільства та визначено вплив війни на зміну ціннісної парадигми. Встановлено, що протягом останніх сімдесяти років (після закінчення Другої світової війни) у західному суспільстві, у тому числі й українському суспільстві після утворення незалежної України, пропагувалися та популяризувалися цінності миру, толерантності, полікультурності та ненасильницької взаємодії. Цінності агресії, експансії та насилля у будь-яких їх виявах подавалися як вкрай негативні та засуджувалися. З початком україно-російської війни ціннісні орієнтації українського суспільства мали змінитися, адже країна опинилася перед викликом фізичного знищення. З'ясовано особливості формування та функціонування цінностей і ціннісних орієнтацій у суспільстві в умовах збройного військового конфлікту на прикладі України. Розглянуто два найпоширеніших підходи до класифікації та структуризації цінностей, зокрема теорію про базові людські цінності Шалом Шварца та модель термінальних й інструментальних цінностей Мілтона Рокича. У процесі дослідження зроблено висновок, що базові цінності після того, як були сформовані в індивіда чи групи, не зникають. Разом з тим за умови зміни зовнішніх обставин і факторів може змінюватися ієрархія цінностей, тим самим спричиняючи зміну в поведінкових паттернах та переконаннях індивіда чи групи, хоча ці зміни не є перманентними. У статті проведено аналіз даних аналітичного звіту Світового опитування щодо цінностей (2020 р.), яке свідчить про зростання порівняно з 2011 роком кількості українців, готових підтримати авторитарне правління президента чи навіть військове правління, при цьому зростає і показник важливості проживання в країні з демократичним управлінням. Разом з тим після того, як загроза минає, відбувається реструктуризація цінностей та повернення до раніше усталених цінностей, що виявляється в поведінкових паттернах і переконаннях [46].

У статті **«Особливості психологічного стану студентської молоді в умовах війни»** зазначено, що дослідження психологічного стану студентської молоді в умовах війни можуть охоплювати емпіричні аналізи, які передбачають оцінювання рівня стресостійкості цих груп населення в періоди воєнних

конфліктів. Зазначено, що переживання стресів в умовах війни має великий вплив на загальне самопочуття людей та якість їх життя, тому розвиток стресостійкості є критично важливим аспектом. Виявлено, які фактори сприяють формуванню стресостійкості та як це може впливати на психічне й фізичне здоров'я людини. Підсумовано, що такі дослідження можуть допомогти у вдосконаленні стратегій психологічної підтримки та розвитку ресурсів для подолання стресу в умовах війни, що має важливе значення для загального благополуччя і здоров'я населення [52].

У статті **«Виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи»** схарактеризовано авторське бачення педагогічної рефлексії сучасного викладача, який здійснює свою професійну діяльність в умовах війни й трансформації у вищій освіті. Констатовано, що назріла потреба в перегляді традиційної програми підготовки магістрів із професійного навчання щодо її гнучкості й розвитку загальних компетентностей, адже випускникам доводиться дедалі частіше працювати в непередбачуваних умовах, спираючись на свої особистісні якості. У статті акцентовано на виховних аспектах педагогічної рефлексії, які передбачають психологію життєтворчості молоді людини, адаптацію до нових вимог стейкхолдерів, розвинені гнучкі навички, гармонію особистісних і професійних якостей або компетентностей, формування ціннісних орієнтирів. Педагогічна рефлексія викладача, який здійснює професійну підготовку магістрів – майбутніх викладачів, є важливим структурним компонентом його діяльності. Розкрито виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи. Актуалізовано виховну цінність загальнокультурних компетентностей здобувачів вищої освіти, звернуто увагу на необхідність оновлення освітнього середовища й виховної системи університету, адже студент як особистість деформується.

Зазначено, що розвиток магістра з професійної освіти – це процес психолого-педагогічної підтримки особистості студента, який стає частиною

системи виховання студента й перетворюється на його особистісну систему свідомої педагогічної дії й морального вибору. Наголошено на теоретичному значенні дослідження, яке полягає в оновленні духовно-культурного змісту освітнього середовища університету, де, крім навчання, відбувається формування особистості здобувачів вищої освіти завдяки умовам життєтворчості та педагогічної рефлексії викладача. Зроблено висновок щодо практичного значення дослідження як результату педагогічного експерименту з розвитку загальнокультурних компетентностей майбутніх викладачів з професійного навчання й використання їх в освітньому процесі [35].

У праці **«Міждисциплінарний тезаурус дослідження освітніх та виховних проблем на пограниччі України»** розкрито зміст основних наукових понять, які використовуються в дослідженнях проблем пограниччя України. У виданні в алфавітному порядку упорядковано поняття, які вже висвітлено дослідниками різних галузей наукового знання. Видання адресовано студентам, аспірантам, докторантам, викладачам, науковцям та всім, хто здійснює наукові розвідки проблем полікультурного виховання дітей і молоді в умовах воєнного стану та перспективі повоєнного відновлення України.

Зазначено, що освіта є найбільш масовим інститутом суспільства, який охоплює всі верстви населення – від дошкільного до дорослого віку, має найефективніший вплив на формування особистості кожної людини, зокрема дітей і молоді, які, проживаючи на пограничній території, відчувають ідеологічний, соціально-культурний та освітній вплив обох країн, що межують. Наголошено, що ідентичність у дітей і молоді на таких територіях характеризується багатовимірністю. За таких умов значної актуальності набуває виховання в умовах пограниччя україно-зорієнтованої молоді людини, формування її усвідомлення себе як громадянина України. Зазначено, що вивчення людини пограниччя має не тільки пізнавальний і діагностичний вимір, а й вимір освітній. Розуміння людини, яка живе на пограниччі, її інтересів і потреб, її багатоаспектна ідентичність дає можливість створити оптимальні освітні програми з підтримки індивідуального розвитку дитини, формування

найбільш потрібних до змісту суспільних кореляцій з урахуванням і використанням специфічних можливостей, що створюються у різноманітному етнічному й культурному просторі. У цьому контексті пограниччя є лабораторією етнічних стосунків між народами. Молодь є чутливим барометром, що показує ставлення цього суспільства до чужих, сусідніх та інших етнічних і національних груп. Зауважено, що в науковому виданні упорядковано в алфавітному порядку поняття проблеми пограниччя, що вже використовуються дослідниками України і зарубіжних країн [42].

У статті **«Навчання та виховання в прикордонній частині України: актуальність дослідження в роки війни»** здійснено комплексний аналіз досліджень пограниччя українськими науковцями. Зазначено, що прикордоння України завжди було важливою темою для державного управління, національної безпеки та міжнародних відносин, оскільки наша країна має складну прикордонну структуру, зумовлену географічним положенням та історичними факторами. Наголошено на актуальності дослідження освіти й виховання в прикордонні в умовах війни, адже соціально-економічні, національно-патріотичні й політичні аспекти життєдіяльності прикордоння України (прикордонних територій) мають велике значення для національної безпеки та розвитку країни в цілому. Зазначено, що сфера освіти, яка відповідає за формування свідомості та національної ідентичності кожного громадянина України та українського суспільства в цілому, здатна виконувати завдання, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу, національно-патріотичного освітнього процесу, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання дітей та молоді у прикордонні з урахуванням особливостей цих регіонів – культурних, мовних, соціально-економічних. Акцентовано на важливості здійснення виховних завдань у прикордонні, формування національної ідентичності молоді, що має велике значення для відновлення деокупованих територій. Зроблено висновок, що виконання окреслених вище завдань потребує дослідження освітньо-виховних проблем у прикордонні України, оскільки на сьогодні такі дослідження є нечисленними.

Зауважимо, що в статті порушено важливу проблему виховання молоді у воєнний і повоєнний періоди України з позиції міждисциплінарного підходу. Молодь прикордоння дивиться на Європу, де немає війни, а вдома через війну ще недостатньо створено умов і докладено зусиль для формування національної ідентичності молоді [78].

У статті **«Психологічна наука у воєнний і повоєнний періоди України: теоретико-методологічний аналіз дослідження»** наголошено, що суспільство трансформується під впливом подій, які відбуваються у воєнний і повоєнний періоди України, адже наука не стоїть на місці. Для прикладного дослідження важливою є методологія і як певна система методів, і як сукупність основних філософських положень, які допомагають розробити концепцію наукового знання. Проаналізовано наукову літературу щодо інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки, розглянуто вплив дослідження на суспільство й науку. Обґрунтовано актуальність психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України, яка набуває глибшого соціального впливу й значення через нове мислення, нове бачення проблем у ролі прикладного дослідження, що потребує за своєю суттю використання конкретної методології, постановки чітких цілей розвитку сучасного соціуму й особистості в ньому.

Наголошено на теоретичному значенні системного інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України та на потребі ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання. Практичне значення аналітичного супроводу полягає у створенні на теоретико-аналітичному етапі наукової продукції за темою дослідження.

Підсумовано, що матеріали статті сприяють формуванню державної політики, впливають на психологію виховання й самовиховання особистості, різні сфери життя: здоров'я та якість життя (психологічна підтримка, профілактика захворювань, розвиток психологічних служб тощо); розвиток передової науки (популяризація психологічної науки, допомога молодим ученим тощо); розвиток освіти (оновлення навчальних програм, створення освітніх ресурсів тощо); розвиток соціальної сфери та культури [36].

У статті «Психологічні умови розвитку життєстійкості особистості в умовах війни» досліджено психологічні умови розвитку життєстійкості особистості в умовах війни. Воєнні конфлікти створюють надзвичайно стресові ситуації для військовослужбовців та цивільних осіб, тому розуміння психологічних аспектів цього процесу є важливим для збереження психічного здоров'я та формування життєстійкості в умовах війни.

Розглянуто різні чинники, що впливають на життєстійкість, включно з соціальною підтримкою, психологічними ресурсами, індивідуальними рисами особистості, механізмами адаптації та ефективними методами психологічної підтримки. Розуміння цих аспектів допомагає створити умови для подолання стресу і травм в умовах війни та сприяє розвитку життєстійкості особистості в надзвичайних обставинах. Наголошено на використанні ефективних методів психологічної підтримки в умовах війни, зокрема:

- ❖ терапії та консультування: професійні психологи та психотерапевти можуть надавати індивідуальну та групову терапію для осіб, які переживають психологічний стрес внаслідок воєнних конфліктів;

- ❖ психосоціальної підтримки: надання психологами та соціальними працівниками допомоги в розв'язанні психосоціальних проблем – у сфері сімейних стосунків, адаптації та взаємодії з іншими людьми;

- ❖ психоосвіти: надання інформації та розвиток психологічних навичок для ефективного керування стресом, тривожністю і травмою;

- ❖ кризової інтервенції: надання невідкладної психологічної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій та кризових подій, зокрема після травматичних подій;

- ❖ групової сесії та підтримувальних спільнот: групова терапія або участь у підтримувальних спільнотах забезпечують можливість спілкуватися та обговорювати досвід з іншими людьми, які переживають подібні стресові ситуації;

❖ особистого розвитку: підтримка розвитку особистості, включно з підвищенням самосвідомості, розвитком особистісних навичок та посиленням внутрішньої сили тощо.

Зазначено, що дослідження сприятимуть розробленню ефективних стратегій для підтримки осіб у воєнний час та надання допомоги у розвитку життєстійкості та відновлюванні після травм [58].

Викликає професійну зацікавленість міждисциплінарність виховного процесу, яку розкрито у статті **«Виховання дітей у цифровому просторі як сучасна педагогічна реальність»**. Розглянуто проблему виховання дітей у цифровому просторі, що виникає у зв'язку з прискореним розвитком цифровізації, оскільки в умовах цифрової трансформації середовищем виховання дітей стає не тільки реальний, а й віртуальний соціум, що містить певні загрози й виклики. Основну увагу приділено вихованню особистості в умовах цифрового простору. Наголошено, що визнання державою пріоритету цифровізації освіти передбачає відмову педагогів від звичних стереотипів педагогічної діяльності й організації виховного процесу. Потребують перегляду концептуальні положення, зміст категорій і понять усталеної педагогічної науки, їх адаптація (або розроблення нового змісту) до цифрового освітнього простору. Зазначено, що збільшення контенту дистанційних форматів в освітньому процесі ускладнило питання виховної діяльності соціальних інституцій. Критично продуктивну роботу має здійснювати насамперед теоретична й практична педагогіка з метою доцільної модернізації системи освіти й виховання. З'ясовано, що трансформація освітніх цінностей в аспекті значущості співпраці суб'єктів в умовах віддалених комунікацій актуалізує питання їх ефективності не лише в реальному, а й у віртуальному просторі. Уточнено, що особливість виховання в період цифровізації освіти полягає в тому, щоб забезпечити для дитини «позитивну перспективу майбутнього». Розглянуто принципи виховання дітей та молоді в умовах цифрового простору. Наголошено на важливості формування в дітей досвіду продуктивної поведінки й досвіду безпечної

поведінки у віртуальному світі, наукового світогляду, інтелекту, моралі й естетичних смаків [57].

Підвищений інтерес викликає стаття **«Теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми психічного захисту особистості»**, яка містить теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми психічного захисту особистості. Зазначено, що система психологічного захисту формується в загальній структурі особистості як певні сполучення захисних механізмів. У результаті дії захисних механізмів формується специфічний стан свідомості, що дає можливість особистості зберігати гармонійність і рівновагу її структури. Уточнено, що дослідники у своїй переважній більшості вважають механізми психічного захисту процесами особистісної інтрапсихічної адаптації, що відбувається під впливом підсвідомого перероблення інформації. Залучаючись до травмувальної ситуації, захисні механізми перетворюються на своєрідні бар'єри, що заважають подальшому руху інформації. Взаємодіючи із захисними механізмами, інформація, що викликає тривогу, спотворюється або ігнорується. Автори, посилаючись на дослідження Фрейда, Юнга, Хорні, дають сучасне тлумачення поняття «постійний захист», характеризують захисні механізми в протидії прагнення до безпеки і задоволення потреб, конфлікт між якими зумовлює витіснення. Захисними механізмами є невротичне прагнення до любові, до влади, до ізоляції тощо. Наголошено, що психологічний захист – реально існуючий психічний феномен, що потребує серйозного наукового опрацювання. Аналіз психологічного захисту передбачає повний опис критичних ситуацій (стрес, фрустрація, конфлікт, криза), а також процес переживання з визначенням цільової детермінації переживання та чинників «успішності» переживання [12].

У статті **«Практики психогієни як частина здорового способу життя особистості під час війни»** розкрито актуальність повномасштабної війни для українського народу як колективної травми. Українці живуть у стані пролонгованої травматизації, адже воєнні дії та окупація певної частини держави тривають. Зазначено, що одним із ключових аспектів практик здорового життя

особистості є практики психогігієни. У стресових ситуаціях такі буденні рутини дають змогу підтримувати відчуття стабільності і хоча б часткового контролю над своїм життям, що сприяє відновленню суб'єктності й віри у власні сили.

Визначено основні групи практик психогігієни, які можуть сприяти наданню допомоги особистості під час війни в підтримці здорового способу життя. Акцентовано на важливості аналізу й систематизації теоретичних та емпіричних напрацювань у галузі психогігієни й психогігієнічних практик у площині формування здорового способу життя особистості, особливо під час війни.

Визначено поняття практики психогігієни особистості. З'ясовано структуру практик психогігієни:

- ❖ фізична психогігієна (адекватні практики сну, харчування, фізичного навантаження, водних процедур);
- ❖ інформаційна психогігієна (самообмеження в інформаційному просторі, свідомий вибір контенту);
- ❖ комунікативна гігієна (самообмеження в комунікації як онлайн, так і офлайн);
- ❖ ментальна психогігієна (молитви, медитації, візуалізації, дихальні практики, наративні практики, тілесні практики);
- ❖ рекреаційні (ігрові активності, розваги, гумор, зокрема і «чорний»).

Наголошено, що перспективи подальших досліджень пов'язані із стратегічним значенням тематики психогігієни під час війни для громадян усієї держави, особливо для фахівців професій, які працюють з людьми. Заплановано вивчення таких практик психогігієни, які використовуються вже сьогодні, та виокремлення серед цих практик найкращих і найефективніших [13].

У статті **«Психологічне благополуччя особистості під час переходу від війни до миру»** уточнено поняття психологічного благополуччя в умовах переходу від війни до миру та виокремлено його відповідні складники. Визначено основні методи дослідження – систематичний теоретичний аналіз джерел та узагальнення. Акцентовано увагу на транзитивності соціальних

процесів сучасного українського соціуму, а перехід від війни до миру представлено як тло для особистих криз, нестабільності, безпорадності, підвищеної тривожності. Розкрито складники психологічно благополуччя: позитивні стосунки особистості як рефлексію персонального миру через мир у громаді (здатність акумулювати свій соціальний капітал, організовувати собі соціальну підтримку, долати бар'єри у взаємодії); внесок у благополуччя інших як культивування власної відповідальності за спільне благо через ідентифікацію зі значущою групою; відчуття компетентності та спроможності здійснювати осмислену активність (здатність знаходити адекватні ресурси, творчо адаптуватися, надавати сенсу умовам, віднаходити сили діяти), наявність персональних цілей, адже усвідомлення траєкторії персонального руху, розроблення плану, послідовності дій дають відчуття стабільності й безпеки; самоповага та оптимізм, які допомагають комплексно оцінити персональний досвід і поводитися з урахуванням вимог позитивного функціонування. Схарактеризовано структуру психологічного благополуччя під час переходу від війни до миру, яка може бути використана фахівцями у розробленні програм соціально-психологічної допомоги населенню [15].

У праці **«Психологічне здоров'я особистості в умовах війни та повоєнний час (Україна-Польща-Ізраїль) Для освітян та психологів»** подано інформацію про серію міжнародних вебінарів «Психологічне здоров'я особистості в умовах війни і повоєнний час» (Україна-Польща-Ізраїль) для освітян і психологів, які було проведено в березні-квітні 2023 року у межах акції «Освітня ватра перемоги», започаткованої Центральним інститутом післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Співорганізатори вебінарів: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України; Вища школа HUMANITAS, Польща; Благодійний реабілітаційний центр допомоги дітям та сім'ї KINDERVELT, Ізраїль; Українська асоціація організаційних психологів та психологів праці; Український відкритий університет післядипломної освіти. У процесі проведення вебінарів висвітлено зміст, індикатори та психологічні умови

забезпечення й підтримки психологічного здоров'я особистості під час війни і повоєнні часи. Детально описано зміст та авторський досвід використання різноманітних технологій підтримки й відновлення психологічного здоров'я населення та освітян в умовах війни (Хібукі-терапії; коучингових технологій; тренінгових програм; груп соціально-психологічної підтримки та ін.) [5].

Професійно виважено розкрито психологічні проблеми молоді у статті **«Психоемоційний стан студентів в умовах збройного конфлікту»**. Розглянуто результати дослідження психоемоційного стану студентів в умовах збройного конфлікту. Для студентів ця ситуація внесла корективи не тільки у форму навчання, а й у пристосування в навчанні під час повітряних тривог, відключень електроенергії, засобів зв'язку та бомбардувань. Значного стресового навантаження зазнали студенти з інвалідністю. Окрім повсякденних турбот, які мають ці студенти, під час збройного конфлікту виникають проблеми зі спуском в укриття, яке відбувається по кілька разів на день. Важливо зауважити, що укриття не облаштовано для потреб людей з інвалідністю. Порівняно психоемоційний стан студентів з інвалідністю та без інвалідності в умовах збройного конфлікту та розглянуто модель формування стійкості. Метою дослідження є теоретичне та емпіричне дослідження психоемоційного стану студентів в умовах збройного конфлікту. Проведено емпіричне дослідження за короткою шкалою тривоги, депресії та ПТСР (В. Hart, 1996), яка призначена для первинного скринінгу перерахованих симптомів у осіб, що пережили будь-які психічні травми, та за короткою шкалою стійкості (The Brief Resilience Scale; В. Smith), що дає змогу в умовах обмеженого часу з великою ймовірністю визначати стійкість до впливу стресових чинників. Додано також анкетне опитування. Вибірку становили 135 студентів, із них 83,6% – студенти без інвалідності та 16,4% – студенти з інвалідністю. Новизною теми є виявлення відмінностей у рівні тривоги та депресії, а також формування стійкості у студентів в умовах збройного конфлікту. На обидві групи респондентів однаково негативно впливає збройний конфлікт в Україні, який позначається на їх психологічному стані. Обидві групи студентів мають нормальну (54,82%) і

низьку стійкість (42,96%) до стресу, але при цьому відсутня відмінність у стійкості між студентами до впливу стресових чинників. Обидві групи мають однакову стійкість на стресові чинники. Зауважено, що для формування стійкості потрібні адаптація, підтримка з боку викладачів та оточення, позитивне мислення [47].

Можна стверджувати, що існують проблеми на шляху до психології виховання здобувачів освіти в умовах воєнного стану в Україні й формування його нового змісту. Науковці перебувають в активному пошуку нових шляхів і методів розвитку психології виховання у воєнний і повоєнний періоди України на засадах міждисциплінарного підходу та діляться практичним досвідом.

1.5. Теоретико-методологічні засади психології виховання в українських монографічних студіях, навчальних посібниках, дисертаціях (2020-2025)

Монографічні студії та дисертаційні дослідження щодо теоретико-методологічних засад психології виховання у воєнний період України є не тільки авторським баченням наукових проблем, а й науковим досвідом. Це глибокі розвідки щодо національно-культурної ідентичності та психології посттравматичного зростання, виховні аспекти психологічного супроводу особистості в умовах війни тощо. Такі праці не виникають і не пишуться на замовлення, тому проаналізуємо праці, опубліковані на кілька років раніше, які розкривають теоретико-методологічні засади психології виховання у воєнний період України. А ось підручники точно є своєчасним відгуком на проблеми сучасності: як допомогти особистості в період переходу від війни до миру через психологічний супровід особистості в умовах війни. У цих навчальних посібниках присутня латентна виховна сила тих, хто опікується психічним здоров'ям інших і несе за них відповідальність.

Неординарним явищем у науці у воєнний період України є дослідження з різних проблем психологічної науки на сучасному етапі її розвитку: етнолінгвістична ідентичність і психологічне благополуччя, умови

невизначеності для військових та їхні професійні дії; психологічна допомога батькам дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності; суто медико-психологічні та клініко-психологічні й психосоціальні чинники патоморфозу розладів депресивного спектра; психологічні особливості професійного добору фахівців екстреної медичної допомоги та медицини катастроф. Дослідження здійснювалися напередодні війни й упродовж воєнних дій, що свідчить про їх актуальність. Ці дослідження є справжнім підґрунтям для вивчення таких проблем безпосередньо на передовій, у палатах інтенсивної терапії для пацієнтів, які отримали психотравми під час обстрілів, втрати рідних тощо. Підрозділ містить короткий опис результатів дисертацій, які внесено до бази «Академічні тексти України».

У монографії **«Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка»** розкрито теоретичні й методичні засади формування національно-культурної ідентичності в підлітків. Проаналізовано наукову літературу щодо визначення понять «національно-культурна ідентичність підлітків», «готовність батьків до формування національно-культурної ідентичності в підлітків»; розкрито основні виклики, сутність, етапи, моральні цінності, психологічні особливості формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку. Визначено основні принципи формування національно-культурної ідентичності. Схарактеризовано критерії показників та рівнів вихованості національно-культурної ідентичності підлітків. Обґрунтовано структурно-функціональну модель та педагогічні умови формування в підлітків національно-культурної ідентичності. Розкрито особистісно орієнтовану методику виховання для науковців, викладачів, студентів закладів вищої педагогічної освіти, педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти. Доведено, що духовні цінності виступають ознаками розвинутості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності, приречена на втрату державності, і це лише справа часу. Важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних

цінностей. Розглянуто педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності у підлітків: створення національно-культурного виховного середовища в закладі загальної середньої освіти; підготовка вчителів до формування національно-культурної ідентичності підлітків; використання виховного потенціалу позаурочної виховної діяльності закладів загальної середньої освіти; взаємодія сім'ї та школи у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків. Розроблено методику підготовки педагогів до формування у підлітків національно-культурної ідентичності: виступи на методичних об'єднаннях, координаційних і педагогічних радах, а також участь у семінарах, вебінарах, тренінгу «Виховуємо разом», круглих столах, методичних мостах, дискусіях, майстер-класах. Доведено, що основою формування національно-культурної ідентичності в підлітків є національний світогляд, національна культура, рідна мова, національна ідея. Виявлено базові моральні цінності національно-культурної ідентичності: свобода, справедливість, любов, відповідальність [45].

У монографії **«Психологія посттравматичного зростання»** подано результати аналітичних розвідок з вивчення феномену посттравматичного зростання. Охоплено низку контекстів – від історії вивчення явища посттравматичного зростання до перспектив досліджень посттравматичного зростання суспільства. Наведено результати досліджень посттравматичного зростання під час коронавірусної пандемії, рекомендації щодо підтримки зростання на робочому місці, принципи фасилітації посттравматичного зростання. Наголошено, що за умови фокусування на розладах та їх терапії є ризик не помітити і не підтримати тих позитивних змін, які відбуваються в житті людини: переосмислення свого місця у світі, більшого цінування життя чи появи почуття вдячності до людей тощо; втрати віри у здатність психіки зцілюватися за наявності соціальної та психологічної підтримки з боку близьких людей, громади та держави; завеликий тягар відповідальності за психологічний добробут іншої людини без достатніх ресурсів, щоб такий тягар витримати, а відтак – емоційно згоріти. З'ясовано

авторську позицію щодо поширення історій травми, історій її подолання, історій зростання за чутливого супроводу та уважного конструювання, що уможливило б у балансі занурення у травму та перспективи зростання, із фасилітацією роздумів, винесення сенсу з досвіду – усе це так само дасть змогу пройти шлях від травми до зростання. У післямові подано метафоричне бачення світу травми для людини: усі мають свою історію травми, історію болю, історію суму, страху, відчаю, невимовного страждання, крові, кісток, запаху бензину та диму, звуків, вибухів, поту, крику, знову відчаю, відрази, самотності, заніміння й оціпеніння, злості й злоби, кривди й правди, відчаю та...теплого чаю і теплого часу... бажання говорити без страху бути почутим, слів, які прориваються, підтримки, яка відчувається, змін, які передчуваються...друзів, які стали ворогами, і незнайомців, які стали близькими, втрат, які не забулися... Зауважимо, що таке бачення людської психіки має виховний вплив для психології виховання особистості [25].

Навчальний посібник **«Психологічний супровід особистості в умовах війни»** присвячено аналізу особливостей психологічної діагностики та психологічного супроводу особистості під час війни. Схарактеризовано теоретичні засади вивчення психології особистості в умовах війни, розглянуто поняття стресу та психологічних криз; окреслено типологію наслідків впливу війни на психологічний стан особистості, а також визначено ресурси особистості в умовах екстремальних ситуацій; подано засоби психодіагностики в практиці кризового психолога, зокрема психолога, який працює з паліативними клієнтами, у тому числі й військовими, які зазнали серйозних поранень. Визначено важливу роль соціальної підтримки та шляхи її актуалізації у кризових ситуаціях, окреслено напрями психологічної допомоги під час переживання горя та втрати, проаналізовано засоби психологічної підтримки в паліативній допомозі, виявлено можливості використання та написання соціальних історій у контексті психологічної допомоги дітям. З'ясовано, що в екстремальних ситуаціях дії людини можна віднести до трьох типів поведінки: рефлексорна, або інстинктивна, поведінка, яка дає можливість швидко діяти

шляхом боротьби або втечі; панічна поведінка, або явища натовпу, які можуть виникнути через механізми імітації або зараження, та контрольована поведінка із залученням соціальних та індивідуальних ресурсів особистості. Тож спочатку необхідно усвідомити (дослідити), чим є або чим стала для нас і нашого суспільства війна, а вже потім пропонувати суспільству методики навчання, методики виховання, методи психотерапії, технології надання психологічної допомоги постраждалим. Чи не вперше авторами схарактеризовано особливості психодіагностики мілітарної ідентичності.

Зазначено, що особливо доцільним буде використання посібника у викладанні дисципліни «Основи психологічного консультування», зокрема теми «Особливості консультативної роботи з сім'ями військовослужбовців та ветеранів» (вимоги до консультантів, що працюють з військовими та ін.). У контексті психології виховання особистості важливим є придбання досвіду боротьби зі стресами різної природи, формування навичок емпатії, бажання бути корисним іншим тощо [55].

У монографії **«Утвердження української національної та громадянської ідентичності»** розглянуто питання національної та громадянської ідентичності. На основі аналізу наукової літератури визначено поняття «національна ідентичність», «громадянська ідентичність», розкрито основні виклики, сутність, моральні цінності, психопедагогічні особливості формування національної та громадянської ідентичності у дітей та учнівської молоді. Визначено основні напрями формування української національної та громадянської ідентичності. Розкрито міти, постфольклор і сучасний героїчний епос. Представлено форми і методи виховання. Проаналізовано концептуальні засади утвердження української національної ідентичності у дітей та учнівської молоді, теоретико-методичні засади формування громадянської ідентичності особистості, сучасні напрями формування української національної та громадянської ідентичності. Зазначено, що важливо на перший план колективної свідомості для зміцнення нації поставити лише цінності й устремління тут і тепер, змістивши згадані утворення з центру актуальної уваги. У народі щодо

цього радять забути про ціннісно близьке, а зосередитися на загально значущому. За подібної смислоціннісної пропедевтичної роботи й можливий рух від підтримання єдністю доленосних прагнень до таких, що повністю виражають всенародну єдність [69].

У монографії **«Українське суспільство в умовах війни: рік 2023»** зазначено, що неоголошена війна рф проти України призвела до масштабних і суперечливих змін у станах і соціальних процесах, у оцінках, настроях, прагненнях, політичних уподобаннях і пріоритетах громадян. Упродовж 2023 р. члени дослідницької спільноти, об'єднані в Соціологічну асоціацію України, аналізували й інтерпретували емпіричні дані, отримані в перший рік війни, обговорювали встановлені факти й залежності на наукових конференціях, планували та проводили ініціативні обстеження. Незначну частину спостережень висвітлено на сторінках книги, а основна її частина – це узагальнення та висновки, які зроблені у структурних підрозділах Інституту соціології НАН України й ґрунтуються переважно на емпіричних матеріалах моніторингу за змінами в структурах і повсякденному житті населення країни у 2022–2023 рр. та проведених інтерв'ю в рамках виконання планових науково-дослідних робіт. Фахівці гуманітарних і соціальних дисциплін, які досліджують різноманітні аспекти співіснування людей у надзвичайних обставинах життя, праці та спілкуванні, викладачі суспільних наук закладів вищої освіти, студенти та аспіранти спеціальності «054.Соціологія» знайдуть у книзі матеріалів для обміну поглядами і дискусій.

Зазначено, що у монографії розглянуто переважно узагальнені спостереження за тим, що відбувається в суспільстві загалом, а також настрої та установки різних категорій населення, проаналізовані співробітниками Інституту соціології НАН України на основі кількісних і якісних опитувань. Така ж робота активно проводиться й у рамках Соціологічної асоціації України та її регіональних відділень [67].

Надзвичайно корисним є практичний посібник **«Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний**

супровід», у якому подано результати наукового дослідження соціально-психологічного супроводу осіб, постраждалих унаслідок травматизації від воєнних дій і пандемії COVID-19. Розроблено загальну концепцію, методологічні й методичні засади соціально-психологічного супроводу громадян у період переходу від війни до миру, запропоновано комплексну модель його оптимізації з урахуванням закономірностей посттравматичного життєтворення. Визначено особливості й умови ефективності підтримання психологічного добробуту населення на дистанційній основі, запропоновано модулі психологічної підтримки в електронних спільнотах. Узагальнено досвід соціально-психологічного супроводу ветеранів, волонтерів і членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб та запропоновано способи відновлення емоційної стійкості та комунікативних спроможностей особистості.

Презентовано стратегії фасилітації посттравматичного зростання особистості, систему практик соціально-психологічного супроводу особистості, що пережила втрату. Розглянуто потенціал застосування методів арттерапії (музейної, плейбек-театру) на різних етапах соціально-психологічного супроводу особистості.

У посібнику розглянуто соціально-психологічний супровід як медіатор особистісних трансформацій і складник процесу відновлення психологічного здоров'я особистості, дієві стратегії соціально-психологічного супроводу, зокрема комунікативна, стратегія зміни ставлення до травматизації, фасилітації само- і взаємодопомоги, сприяння самореалізації. Запропоновано конкретні модулі електронної психологічної підтримки в спільнотах соцмереж, на сайтах/форумах, у месенджерах, психологічних смартфон-додатках, відео-та аудіоплатформах типу Zoom і Skype. Наведено рекомендації щодо супроводу посттравматичного зростання на рівні суспільства [77].

У монографії **«Рухова активність і здоров'язбереження людини»** наголошено на необхідності створення такого соціокультурного середовища, яке б забезпечувало можливості для самовираження й самоствердження особистості, виховання сили духу й тіла як способу і стилю життя людини, адже збереження

здоров'я є однією з глобальних проблем, розв'язання якої обумовлює не тільки перспективи майбутнього розвитку людства, а й сам факт його подальшого існування як біологічного виду. Оптимальна рухова активність людини (використання засобів фізичної культури і спорту, різноманітних систем оздоровлення для підтримки й відновлення перш за все психоемоційного стану, екологічна безпека тощо) є одним із провідних чинників збереження здоров'я. Зазначено, що фізична культура в цьому контексті є результатом діяльності суспільства, яке успадковує такі її духовні цінності, як генерування здорового способу життя й зміцнення здоров'я, гармонійний розвиток, забезпечення високої працездатності й продуктивної професійної діяльності, здійснення змагальної та розважальної діяльності, виховання естетичних ідеалів та етичних норм особистості тощо.

Викладено результати теоретичних й експериментальних досліджень колективу авторів різних наукових шкіл: теоретико-методологічні засади рухової активності в забезпеченні здоров'я й здорового способу життя людини, соціальних цінностей фізичної культури і спорту як підґрунтя розвитку гармонійної особистості, резильєнтності як складника дискурсивно-проективної компетентності фахівця в галузі фізичної культури і спорту тощо. Обґрунтовано значущість засобів фізичної культури і спорту, рухової активності як чинників фізичної й психологічної реабілітації осіб під час воєнного стану в Україні. Схарактеризовано особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій під час дистанційного навчання фізичної культури, зокрема сучасні методи та засоби у вивченні навчальних предметів, пов'язаних зі здоров'ям людини. Розглянуто результати досліджень щодо формування здоров'язбережувального освітнього середовища сучасного закладу освіти як чинника підвищення рухової активності учнівської молоді. Висвітлено методології науково-педагогічних досліджень у фізичній культурі й спорті як чинника формування оптимальної рухової активності людини. Окреслено перспективні тенденції щодо оптимізації професійно-педагогічної підготовки фахівця в галузі фізичного виховання, спорту [59].

У монографії **«Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми»** досліджено проблему творчої особистості в умовах інформаційно-цифрової реальності, у якій послаблюється дія раціональних детермінант, а традиційні природні та соціальні об'єкти заміщаються віртуальними. Перехід до нового виміру цивілізаційного буття активізує інтелектуальну діяльність, головним змістом якої є енергія творчості. Це дає змогу прогнозувати здійснення подальшого соціально-економічного процесу, розширювати відтворення життя, його соціалізації та олюднення.

Зазначено, що у творчості людина неминуче виявляє себе і свою сутність, які зафіксовані в створеному й зробленому нею самою. Творчість кожної епохи передбачає цілісність, оскільки, незважаючи на відмінність між людьми, їх творчі здібності доповнюють одна одну, утворюючи єдність. Творчість в її повноті – сукупності понять, категорій, ідей – репрезентують головним чином інтелектуали, науковці, філософи, письменники, художники. Однак і представники інших видів діяльності також здатні творити. Зауважено, що в кожную історичну епоху творчість людини представлено по-різному. Творчість відкриває те, що вже існує та функціонує не лише в діяльності окремої людини, а всього суспільства. Досягнення інтелектуальної культури є процесом розкриття творчості та її розвитку. Наголошено, що зорієнтованість освіти на формування людини сучасної виокремлює творче мислення як головну проблему. Розгортання творчого мислення є співмірним з експериментальним, пошуковим мисленням, яке рухається на грані актуального й потенціального, реального й фантастичного, раціонального та ірраціонального, неможливого сьогодні і можливого в майбутньому. Таким чином, автори акцентують, що творче мислення – це нескінченне «блукання» між варіантами можливостей розвитку суспільства та людини, це прагнення проробити всі можливі розгортання думок. Людина, яка творчо мислить, проєктує себе в майбутнє. Саме це сприяє створенню нової соціокультурної реальності, у всіх можливих – очікуваних і несподіваних – варіантах [62].

Монографічне дослідження **«Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку»** розкриває джерела й рушійну силу розвитку особистості крізь призму нужди. Обґрунтовано інформаційно-енергетичні властивості, які започатковують вектор її перемінних складників – біологічного й соціального. Визначено джерела активності особистості, переживання, внутрішній світ, структурні компоненти особистості, її спрямованість. Розкрито особливості діяльнісного опосередкування особистісного розвитку через призму генетичної психології, зокрема генетико-психологічного підходу, що базується на принципах розвитку, свободи, переживання, невизначеності та ідентермінізму, терапевтичного ефекту. Проаналізовано основні механізми творчості, розуміння зарубіжними та українськими вченими розвитку творчої особистості.

Досліджено генетико-психологічні проблеми структури особистості та її становлення, підходи до вивчення творчості, суть понять «творчість» й «творчі здібності», підходи до розвитку творчої особистості, розвиток особистості в освітньому просторі через генетико-креативний потенціал. Описано методики дослідження творчості та методики вимірювання креативності. Розглянуто психолого-педагогічні програми розвитку творчих особистостей, формування та розвитку творчої, толерантної особистості в освітньому середовищі. Зауважено, що сучасна наука не має головного – методу, який був би адекватним даному предмету. Метод виступає центральною ланкою всієї проблеми психології особистості, оскільки є не лише засобом отримання наукових емпіричних фактів, а й засобом втілення наукового знання, способом його існування й зберігання. Мета генетичної психології людини – вивчити умови, у яких процес перетворення змісту і форм власних психічних явищ, станів свідомості й способів дій зможе досягти такого рівня досконалості психічних механізмів діяльності, на якому виникає здатність робити відкриття чи винаходи, створювати художні образи.

Наголошено на вихідній (ключовій) здібності людини, яка розвивається за власними законами і на цій основі об'єднує всі психічні явища в єдине й унікальне ціле – особистість [40].

У монографії **«Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність»** у контексті гуманітарної міждисциплінарності, поєднання історичних, філософських, політологічних, соціологічних і культурологічних методів пізнання, з позицій цивілізаційного, антропологічного та соціокультурного підходів розглянуто феномен української цивілізаційної ідентичності, її витоки, становлення та сучасний стан.

З'ясовано теоретико-методологічні засади сутності цивілізаційної ідентичності, її структуру, зокрема етнічну, національну, культурну, релігійну, політичну, громадянську, європейську та інші складники, зв'язок цивілізаційної ідентичності з менталітетом і глобалітетом у динаміці історичного поступу та трансформацій, починаючи з епохи Середньовіччя, Києво-Руської держави, Ренесансу, модерну і закінчуючи постмодерном. Показано історичну місію українського козацтва як носія нових якостей національної ідентичності, відстежено цивілізаційне самовизначення української ідентичності для ідентифікаційного процесу українства загалом.

Центральне місце відведено дослідженню специфіки цивілізаційної ідентичності незалежної України, ролі її складників – етнічного, релігійного, національного, громадянського та євроідентичності, розкрито вплив міжнаціональних відносин, демократизації суспільства, цифровізації та глобалізації сучасного світу, агресивної політики РФ на ідентифікаційні процеси. Висвітлено шляхи збереження української ідентичності в чужоземному середовищі, роль зарубіжного українства у формуванні цивілізаційної ідентичності. Історичні, теоретичні та методологічні засади дослідження цивілізаційної ідентичності, зародження цивілізаційної ідентичності княжої Руси-України, ідентифікаційні процеси на теренах України в епоху Ренесансу, цивілізаційне самовизначення української ідентичності, розколеність української ідентичності як наслідок політики тоталітарних режимів, цивілізаційний вимір

ідентичностей незалежної України, громадянська й цивілізаційна ідентичність українців в умовах цифровізації та глобалізації сучасного світу – таким бачать шлях висвітлення проблеми цивілізаційного самовизначення української ідентичності автори монографії [71].

У дисертаційному дослідженні **«Клініко-психологічні особливості персоніфікації досвіду як ресурсу подолання негативних переживань особистості»** здійснено теоретико-методологічний аналіз та узагальнення наукових даних щодо персоніфікації досвіду як особистісного ресурсу. Вперше феномен персоніфікації досвіду як ресурсу подолання негативних переживань обґрунтовано й розглянуто в контексті медичної психології, зокрема відносно застосування нейропсихологічного дослідження його інваріант. Розроблено емпіричну модель персоніфікації досвіду як ресурсу подолання негативних переживань особистості, встановлено її змістовність за такими типами: «проактивна компенсаторна персоніфікація», «дефіцитарне самодистанціювання», «соматизована дефіцитарна нарцисичність», «патентність». Визначено процесуальність механізму персоніфікації. Встановлено нейропсихологічні кореляти ефективності вербально-імагінативного підходу та концепції алогізації репрезентантів травматичних переживань у психокорекції, соматизації, обумовлених нерозв'язаними травматичними переживаннями. Визначено тріаду «персональність – конфронтаційний копінг – конструктивність зовнішнього Я-відмежування», яка узагальнює коло понять персоніфікації як процесу. Розкрито нейропсихологічні механізми трансформації особистості у процесі психокорекції, підходи до побудови її дизайну залежно від симптоматичних тенденцій, уявлення про ресурси подолання негативних переживань і методи об'єктивного оцінювання ефективності психокорекції [2].

У дисертаційному дослідженні **«Вплив етнолінгвістичної ідентичності на рівень психологічного благополуччя особистості»** здійснено теоретичний аналіз стану проблеми вивчення психологічного благополуччя особистості в сучасних вимірах психологічної науки, особливостей вивчення

етнолінгвістичної ідентичності як психологічного наукового конструкту, особливостей етнолінгвістичної ідентичності як чинника впливу на психологічне благополуччя сучасної особистості. Побудовано та обґрунтовано концептуальні моделі впливу етнолінгвістичної ідентичності на рівень психологічного благополуччя у представників аутгруп (мовні меншини, які проживають на території Польщі). Психологічне благополуччя як багатовимірний та динамічний конструкт у суспільстві формується у кордонах вимірів, де саме позитивний досвід і задоволення основних потреб вважаються важливими. Психологічне благополуччя розглянуто з різних точок зору, і різні наукові дисципліни вважають цей психологічний конструкт важливим, оскільки він впливає на інші особистісні параметри, такі як особиста продуктивність, задоволеність життям і міжособистісні характеристики.

Психологічне благополуччя передбачає суб'єктивні, соціальні та психологічні виміри, поведінку та практики, пов'язані зі здоров'ям, які додають сенсу життю людини та дають їй можливість повністю реалізувати свій потенціал. Щастя є ознакою оптимального психологічного функціонування, яке покращує життєвий досвід. Сукупність факторів, які спонукають людей до прагнення відповідати їхнім очікуванням, висвітлюючи особисту ситуацію людини в контексті щастя. Люди не можуть змінити такі обставини, як країна народження, етнічна приналежність, фізична стать. Людина розвивається в соціокультурному контексті, що є світом очікувань, які людина може мати щодо свого життя і стратегій, які вона застосовує, щоб відповідати цим очікуванням. Таким чином, психологічне благополуччя є характеристикою кожної групи населення, яка зумовлена видами відчутних занять та інтересів, що стимулюють її очікування. Припущено, що приналежність до однієї чи кількох спільнот є самовизначенням індивіда і може мати значний вплив на його ідентичність. Проаналізовано соціальні ідентичності представників україномовної та іншомовної спільнот у Польщі, описано особливості їхньої етнолінгвістичної ідентичності. Визначено мовну ідентичність меншин як цілісну комбінацію

особливостей і характеристик мовної поведінки, що виступають як основою, так і бар'єром для особистості [75].

Наукове дослідження **«Психологічні особливості прийняття рішення командиром в умовах невизначеності»** висвітлює психологічні особливості прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. Теоретично досліджено процес прийняття рішення у психологічній науці. З'ясовано, що на цей час у психологічній науці не існує єдиної узагальненої психологічної теорії прийняття рішень, але напрацьовано низку концепцій і моделей, в яких описано і пояснено поведінку особистості в ситуації прийняття рішень. З'ясовано, що процес прийняття рішення науковці вивчали з таких позицій: волевиявлення особистості як закінченого вольового акту, безупинної боротьби мотивів, як модель людського вибору, категорію вчинку та ін. Доведено, що командир практично завжди діє в умовах різного ступеня невизначеності, тому найважливішою вимогою до нього є здатність до повноцінного функціонування та прийняття рішення в умовах невизначеності. Теоретично проаналізовано проблеми прийняття рішення та їх специфіку в діяльності командира. У праці розглянуто два основних напрями в теорії прийняття рішень: теорію раціональних рішень і поведінковий підхід до прийняття рішень. Авторське бачення полягає в розгляді психологічних особливостей прийняття рішення командиром в умовах невизначеності в межах трьох психологічних компонентів: когнітивного (аналізу характеристик ситуації невизначеності, інформації, альтернатив та раціонального оцінювання вибору, його реалізації та наслідків), емоційно-вольового (контролю і регуляції вольових дій особистості, пов'язаних із подоланням труднощів і перепон у прийнятті рішення, реалізацією вибору, в тому числі в ситуації невизначеності) та ціннісно-мотиваційного (регулювання мотивів і дій у виборі, забезпечення активності й спрямованості на пошук варіанта вибору й досягнення цілей під час прийняття рішення). Розглянуто змістове наповнення кожного психологічного компонента. Окреслено низку психологічних чинників, що істотно впливають на прийняття рішення командиром (невизначеність, небезпека, раптовість, новизна, збільшення темпу

дій, дефіцит часу та ін.). З'ясовано основні чинники, що посилюють невизначеність і впливають на прийняття рішення командиром (великий обсяг інформації, стрімке зростання вогневих можливостей військ, застосування високоточної зброї, застосування нових технологічних засобів інформаційного впливу на свідомість та ін.). Всебічно проаналізовано поняття феномену «невизначеності», в умовах якого командирові доводиться приймати рішення. Виокремлено методологічні підходи, принципи, методи дослідження. Обґрунтовано організацію, етапи та методики дослідження прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. Апробовано психодіагностичний комплекс методик [73].

У дисертаційному дослідженні з медичної психології **«Особливості психологічної допомоги батькам дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності»** розкрито малодосліджений аспект проблеми синдрому дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ), зокрема психологічну допомогу батькам, які виховують дітей з цим розладом.

Висвітлено сучасний стан дослідження цього феномену в медичній і психологічній науці та практиці. Визначено, що поширеними проблемами батьків є погіршення їх психічних станів і самопочуття. Батькам властиві високий рівень стресу, тривожності, схильність до депресій, зниження загального життєвого тону. Стресогенність зумовлюється наявністю важкого ступеня СДУГ у дитини, агресивної та опозиційно-зухвалої поведінки, ризиковості, необережності дитини, її безвідповідальності щодо шкільних обов'язків. В умовах неповної сім'ї, у разі відсутності підтримки близьких та при осуді оточення ознаки дистресу посилюються.

Наголошено, що наявність соціально-психологічних проблем батьків, які виховують дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності, знижує ефективність батьківських функцій та можливість забезпечення в родині адекватних психологічних умов для розвитку їхніх дітей.

Розроблено структурну модель психологічної допомоги батькам дітей із СДУГ, що дає змогу психологу, з одного боку, враховувати загальну

проблематику цільової аудиторії, а з іншого – гнучко підходити до розроблення індивідуалізованих програм, де враховано специфіку кожної окремої сім'ї та її членів. Проаналізовано результати ефективності впроваджених індивідуальних програм [10].

У дисертаційному дослідженні з медичної психології **«Клініко-психологічні та психосоціальні чинники патоморфозу розладів депресивного спектра (рання діагностика, прогноз, комплексна корекція)»** розглянуто комплексне вивчення соціально-демографічних, клініко-психологічних, патопсихологічних, індивідуально-патоперсонологічних та психопатологічних аспектів депресивних розладів з урахуванням гендерного, вікового, соціально-демографічного та клінічного патоморфозу. Науково обґрунтовано та розроблено комплексну систему відповідного медико-психологічного супроводу.

Основою дослідження стало вивчення медичної документації щодо депресивних розладів респондентів, які зверталися за медичною допомогою у період 1971-2016 рр., та поглиблене дослідження медичної документації респондентів з депресивними розладами, які зверталися за медичною допомогою у період 1971-1995 рр., а також клініко-психологічне обстеження таких респондентів. Встановлено, що основними тенденціями вікового патоморфозу депресивних розладів є значно більш ранній вік початку захворювання та збільшення вікового діапазону дебюту депресивних розладів, гендерного патоморфозу – збільшення питомої ваги жінок серед хворих, а соціально-демографічний патоморфоз визначається суспільно-соціальними тенденціями. Виявлено, що клінічний патоморфоз ініціального етапу депресивних розладів характеризується загальною тенденцією до збільшення виразності ініціальної симптоматики з емоційною гіперестезією, астеною, соматовегетативними порушеннями та диссомніями, маніфестного етапу – зменшенням астеноїчної симптоматики і збільшенням тривожної, соматовегетативної та диссомнічної симптоматики.

Встановлено, що основними предикторами депресивного розладу на ініціальному етапі є знижений настрій, диссомнії, прояви тривоги, страху, астенизації та соматовегетативної симптоматики, ідентифіковано специфічні гендерні відмінності. Розроблено математичну прогностичну модель розвитку психосоціальної дезадаптації при депресивних розладах і запропоновано операціональні критерії для якісного й кількісного оцінювання ризику психосоціальної дезадаптації [1].

У продовження попередньої теми є дослідження **«Психологічні особливості професійного добору фахівців екстреної медичної допомоги та медицини катастроф»**, в якому розглянуто проблему професійного добору та підготовки кваліфікованих кадрів, що є невід'ємною частиною соціально-економічної політики в більшості передових країн світу. Першочергові завдання удосконалення екстреної медичної допомоги в Україні пов'язані з необхідністю її надання в зоні надзвичайної ситуації воєнного та соціального характеру під час ведення сучасних бойових дій, пандемії коронавірусу та вироблення системи ефективної професійної підготовки фахівців. За результатами аналізу сучасних наукових джерел з питань психологічних особливостей професійного добору фахівців екстреної медичної допомоги та медицини катастроф запропоновано трирівневу концептуальну психологічну модель професійного добору таких фахівців, яка передбачає емоційно-вольовий, рефлексивно-діяльнісний і мотиваційно-ціннісний рівні. Емпірична психологічна модель професійного добору медичних працівників служби екстреної медичної допомоги й медицини катастроф та психокорекційно-тренінгова програма, запропоновані в дослідженні, можуть бути рекомендовані як основа для здійснення професійного добору, добору та психологічного супроводу розкриття індивідуального потенціалу професійного розвитку працівників служби екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, а також інших медичних підрозділів (наприклад, хірургічних бригад), що є актуальними завданнями психологічної та медичної практики сьогодення [65].

У колективній праці **«Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін»** відображено основні результати роботи, за яку Указом Президента України № 4/2020 від 13 січня 2020 р. авторам присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки. Робота підсумовує майже двадцятирічний період розвитку соціально-психологічної думки в Україні, визначає перспективи й основні напрями її подальшого поступу. Зазначено, що пошук способів гармонізації життєвого світу та підвищення рівня психологічної безпеки людини охоплює сфери персонального життєтворення й автентичності, конструювання людьми власного майбутнього та їхнього сходження до суб'єктності в координатах взаємодії з розмаїтим соціальним оточенням. З цього погляду висвітлено питання демократизації суспільного життя та становлення громадянського суспільства, упровадження суспільних інновацій, рольової взаємодії і продуктивності в групах, розвитку наукового й позанаукового соціально-психологічного мислення, налагодження соціальних діалогів, коригування соціальної напруженості, протидії соціальним патологіям і деструктивним соціальним впливам, подолання наслідків тривалої травматизації постраждалих від воєнного конфлікту.

Адресовано професійній психологічній спільноті та фахівцям інших соціогуманітарних наук, а також усім, кому небайдужі проблеми збереження й примноження людського потенціалу країни в сучасному складному, суперечливому і далеко не завжди безпечному світі з палітрою випробувань, що трапляються на життєвому шляху сучасної людини, потребують фундаментального соціально-психологічного осмислення, як і перебудова економічного укладу, реформування багатьох суспільних інститутів під час глобальної економічної та політичної кризи [21].

Посібник **«Виховання дітей та молоді у цифровому просторі»** присвячено прикладному аспекту виховання дітей і молоді в цифровому просторі. На основі аналізу наукової літератури визначено поняття «цифрова компетентність», «цифрова гігієна», «кібербулінг», розкрито вікові особливості виховання дітей у цифровому просторі, визначено концептуальні

засади виховання, схарактеризовано критерії та показники вихованості дітей та молоді. Обґрунтовано педагогічні умови виховання дітей і молоді в цифровому просторі (дорадництво у закладах освіти, взаємодія педагогів і батьків у процесі виховання дітей у цифровому просторі, батьківський контроль, формування інформаційної гігієни у вихованців, доцільне використання цифрових ресурсів та інструментів у виховному процесі, протидія кібернасиллю та кібершахрайству).

Наголошено, що соціально-економічні й технологічні зміни в Україні, а також військова агресія РФ проти України передбачають активний пошук нових шляхів підвищення ефективності виховання дітей і молоді. Зростання темпів розвитку та застосування цифрових технологій актуалізує необхідність підвищення якості підготовки вчителів і вихователів до їх використання в освітньому й виховному процесах. Саме тому актуальності набула цифрова гуманістична педагогіка, що інтегрує гуманістичні цінності в освітньо-виховний процес у реальному й віртуальному вимірі. Обґрунтовано відповідні критерії та показники, що характеризують раціональне використання цифрової інформації, критичне мислення, готовність до комунікації, цифрову й соціальну компетентність. З виховного погляду важливою є соціальна компетентність, яка полягає у здатності розв'язувати за допомогою цифрових сервісів (краудкарт (crowdmaps)) життєві проблеми та завдання щодо задоволення соціальних потреб і запитів (ІТ- волонтерство, участь у соціальних вебпроектах) [6].

У посібнику **«Охорона психічного здоров'я в умовах війни»** висвітлено всі можливі аспекти охорони психічного здоров'я військовослужбовців в умовах бойових дій і в постбойовий адаптивний період. Розкрито потенційні причини бойового стресу та види емоційних травм, схарактеризовано методику діагностики й лікування психологічних травм, способи підвищення психологічної стійкості медичних працівників. Розглянуто підготовку до демобілізації й тренування здатності швидко відновлювати фізичні й душевні сили, особливості надання допомоги в зоні бойових дій, процес одужання після фізичних та емоційних травм, отриманих під час

збройних конфліктів, возз'єднання із сім'єю та реінтеграцію, описано оперативну психіатрію, методи запобігання самогубствам.

Наголошено на невинному зростанні частоти виникнення психічних і поведінкових розладів у демобілізованих бійців. Повертаючись до мирного життя, багато вояків просто не розуміють, як упоратися з усім пережитим і побаченим.

Посібник охоплює лікування всіх психічних розладів, які виникають у військових під час бойових дій. У цьому ґрунтовному виданні викладено всі аспекти охорони психічного здоров'я військовослужбовців: підготовка до демобілізації і тренування здатності швидко відновлювати фізичні й душевні сили; надання допомоги в зоні бойових дій; одужання після фізичних та емоційних травм, отриманих під час збройних конфліктів; возз'єднання з сім'єю і реінтеграція; діти і сім'ї військовослужбовців; оперативна психіатрія; надзвичайно гостра проблема запобігання самогубствам [48].

Навчально-методичний посібник **«Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни»** присвячено аналізу сутності психічного здоров'я персоналу організацій, його структури, можливим ризикам в умовах війни. Розкрито на основі емпіричного дослідження основні вияви психічного здоров'я персоналу організацій під час війни. Окрім того, представлено авторську тренінгову програму, яка апробована для навчання персоналу організацій з проблеми збереження та підтримки психічного здоров'я. Навчально-методичний посібник підготовлено на основі аналізу літературних джерел та досвіду роботи авторки як психолога-консультанта і тренера в організаціях різного типу (бізнесових, освітніх, волонтерських) в умовах війни. Окрім переліку літературних джерел, використаних для аналізу проблеми, наведено список власних публікацій авторки з проблеми психічного здоров'я персоналу організацій у мирний час та під час війни, а також медіаресурсів і вебінарів з проблеми психічного здоров'я у воєнний період [24].

У навчальному посібнику **«Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності»** розкрито багатоплановий процес європейської інтеграції

України, який потребує не лише політичних та економічних рішень і дій, а й утвердження європейських світоглядних принципів і цінностей у свідомості українців. Це такі цінності, як гідність людини, міцний мир, безпека, свобода, верховенство закону, демократія, толерантність, захист меншин, безпечна прозорість кордонів, економічне процвітання, науково-технічний прогрес, соціальне забезпечення, охорона довкілля.

У посібнику розглянуто такі теми: ідентичність людини у світі постмодерну: український та європейський контекст; людство на тектонічному розломі історії: історичне і надісторичне; людиновимірність сучасної економіки; світ людини перед викликом глобальних загроз: проблеми міжнародної безпеки; екологічна проблема: соціально-філософський, етико-гуманістичний, економічний аспекти; екологічна етика: зміна парадигми взаємовідносин людини з довкіллям; громадянське суспільство: концепції, моделі, виклики; право та правопорядок як виміри європейського світу; людина в інформаційному суспільстві; людина в суспільстві знань; парадигми постнекласичної науки; мова як дім українського буття; мистецтво як діалог людини зі світом; благодійність як атрибут громадянського суспільства; перспективи культурно-цивілізаційного поступу людства.

Посібник присвячено потребам утвердження європейської ідентичності в молодого покоління української еліти. Важливо зазначити, що йдеться про європейську ідентичність не як регіональну, а як втілення тієї системи цінностей, яка допомагає людині усвідомити, що вона є громадянином усієї планети Земля. Це усвідомлення передбачає найголовніше – відповідальність кожного з нас за долю планети, збереження її природи, безпеку і добробут людства, дотримання прав людини. Наголошено, що усвідомлювати себе європейцями – це усвідомлювати глобальні проблеми, які стоять перед сучасною Європою та світовим співтовариством, бачити й розуміти ті чинники, які проблематизують становище людини постмодерної доби [66].

У навчальному посібнику **«Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу»** подано матеріали для психодіагностичного

обстеження (вивчення) дітей раннього та дошкільного віку. Вони містять теоретичну частину з проблем психічного розвитку дошкільників і практичну, що висвітлює діагностичні методики, анкети, опитувальники, нестандартні та оригінальні завдання, діагностичні критерії, що дають змогу вивчити вікові та індивідуально-психологічні особливості, визначити рівень їх розвитку, надійно спрогнозувати тенденції й характерні труднощі в психічному розвитку кожної дитини, окреслити адекватні способи педагогічного впливу, а також розв'язати завдання особистісно-орієнтованої взаємодії дорослого і дошкільника. Матеріали посібника будуть корисними викладачам, студентам вищих педагогічних навчальних закладів, працівникам дошкільних закладів освіти (вихователям, психологам, соціальним працівникам), батькам та іншим.

Зауважено, що сьогодення потребує вивчення кожної конкретної дитини, її потенційних можливостей. І тут на допомогу приходить така важлива галузь психологічної науки, як психологічна діагностика, що набуває функцій інформаційного забезпечення психологічного супроводу процесу навчання й розвитку кожної окремої дитини. Психологічна діагностика в умовах дошкільного закладу має свою специфіку. Її суть визначається тим, що в дошкільному закладі ми маємо справу з особистістю, яка перебуває у стадії інтенсивного формування [49].

У посібнику **«Психологія особистості»** викладено найбільш істотні властивості особистості як психологічного феномена, що формується і функціонує в суспільстві. Розкрито сутність біологічної (генетично зумовлених психічних властивостей), суспільної та духовної природи особистості. Розглянуто кореляції між конституційно-антропометричними та психічними властивостями людини; основний психологічний зміст задатків, здібностей, темпераменту, характеру; закономірності мотиваційної динаміки стосунків між особистістю й суспільством; соціально-психологічні механізми формування й функціонування особистості; сутність екзистенційних «втеч» особистості («втечі в натовп», «втечі від свободи», «втечі від абсурду»); основний психологічний зміст духовності, моральності, совісті, любові до ближнього, утилітарної

мотивації доброчинності, «екзистенційного відчаю», віри в Бога як духовного вибору особистості. Висвітлено основний зміст тих теорій особистості, які утворили модерну гуманістичну парадигму в психології: психоаналізу З. Фрейда (фрейдизму), «індивідуальної психології» А. Адлера, «аналітичної психології» К. Юнга, «психосоціальної теорії персони» Е. Еріксона, «гуманістичного психоаналізу» Е. Фромма, «соціокультурної теорії» К. Хорні, «гуманістичної психології» А. Маслоу, логотерапії В. Франкла. Представлено основний зміст всіх методів дослідження особистості (персонологічних): спостереження, вивчення клінічних випадків, кореляційного аналізу, формального експерименту, стратегій оцінювання та самозвіту (інтерв'ю, опитувальників самозвіту, проєктивних) [44].

У навчальному посібнику **«Інформаційна безпека у контексті сучасних технологій інформаційно-психологічного протиборства»** розкрито суть інформаційної безпеки, сучасні технології та практику їх застосування в проведенні інформаційних війн, спеціальних інформаційних операцій і акцій інформаційного впливу проти України. Наведено багато прикладів щодо проявів інформаційної агресії російської федерації на шкоду нашої держави, а саме більше половини змісту посібника (чотири розділи) присвячено цій проблематиці. Це зумовлює актуальність впровадження матеріалів посібника в освітній процес.

Посібник рекомендовано для викладання навчальних дисциплін «Інформаційно-психологічне протиборство», «Інформаційна безпека», «Інформаційна безпека держави», «Забезпечення інформаційної безпеки держави», «Управління інформаційною безпекою», а також може бути використаний у викладанні таких дисциплін, як «Психологія», «Основи захисту інформаційного простору України» та «Безпека життєдіяльності» [50].

У посібнику **«Виховання критично мислячих особистостей»** подано інформацію для батьків, які хочуть навчити дітей будь-якого віку фільтрувати потік інформації. Адже освіта – це не лише оволодіння інформацією та навичками, а й розуміння того, як і чому ми віримо в те, що прочитали чи почули.

Наголошено, що соціальні мережі обрушують водоспад відомостей і «експертних» точок зору, і завдання дорослих – навчити дітей фільтрувати цей інформаційний шум. Посібник запропоновано як матеріал для виховання вдумливих, критично налаштованих споживачів інформації. Як і в попередній книзі – світовому бестселері «Магія домашнього навчання», автор спирається на власний двадцятирічний досвід навчання дітей, наводить безліч історій та пропонує конкретні вправи, які допоможуть розвинути навички критичного мислення [4].

У посібнику **«Лідерство та девіантна поведінка військовослужбовців»** подано курс лекцій на основі положень, викладених у наказах і розпорядженнях міністра оборони України та Голови Адміністрації Держспецтрансслужби, організаційно-методичних вказівок командувача Сухопутних військ України, Бойового статуту СВ України на основі військового досвіду виконання завдань за призначенням в складі Сил оборони України відповідно до робочої програми з дисципліни «Психологія військового лідерства».

Пропоновано теоретично обґрунтовані й практично підтверджені основні положення формування й розвитку лідерських якостей військовослужбовців. У курсі лекцій розглянуто основи психології лідерства в Збройних Силах України та Держспецтрансслужби, характеристику видів лідерства і способи їх формування. Поряд із характеристикою системи лідерства викладено основи управління та організації комунікацій у роті, батальйоні Державної спеціальної служби транспорту з урахуванням досвіду організації та психологічного забезпечення діяльності в тактичній ланці управління [56].

У навчальному посібнику **«Управління стресом: практичні інструменти самодопомоги»** викладено комплекс практичних занять, спрямованих на підвищення стресостійкості, розглянуто методи стабілізації психічного стану гострих проявів стресових розладів. Комплекс практичних занять дає можливість розвивати навички успішного подолання стресових станів та запобігти розвитку постстресових порушень. Посібник призначений для використання психологами, соціальними працівниками, педагогами,

волонтерами, студентами, викладачами закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться питаннями управління стресом та самодопомогою у стресових ситуаціях. Зауважено, що незалежно від того, чи є небезпека серйозною (фізичне насильство, загроза життю), чи ні (вербальне насильство), у людини з'являється тривога, а за нею бажання чинити опір. Якщо помірний стрес не спричиняє великих проблем, то в разі серйозних і тривалих потрясінь люди можуть мати проблеми з психічним і фізичним здоров'ям. Наголошено, що можна розширити знання про основні методики діагностики стресових станів та шляхи самодопомоги, розвинути навички самодопомоги під час стресу та навички психологічної підтримки в умовах, що зумовлюють стрес, по-новому подивитися на ситуацію, що призводить до стресу [68].

У навчально-методичному посібнику **«Психологічне забезпечення Збройних Сил України»** викладено теоретичні основи системи психологічного забезпечення Збройних Сил України, особливості її організації з урахуванням видородової діяльності, висвітлено практичний досвід психологічного забезпечення як армій провідних країн світу (США, Канада, Німеччина, Ізраїль), так і діяльності військ (сил) Збройних Сил України в російсько-українській війні. Розкрито систему психологічного забезпечення Збройних Сил України. Особливу увагу приділено особливостям організації психологічного забезпечення видородової діяльності ЗСУ та в арміях провідних країн світу. Автори діляться досвідом психологічного забезпечення виконання військовими частинами (підрозділами) бойових завдань в ході російсько-української війни (2014-2023 рр.). Цікавими й важливими є додатки до посібника, в яких розміщено інформацію про етичний кодекс психолога Збройних Сил; загальні обов'язки військового; досвід організації надання психологічної допомоги у Державному закладі «Центр психічного здоров'я та реабілітації «Лісова Поляна»» Міністерства охорони здоров'я України; психологічний портрет російського окупанта; психологічні особливості сповіщення членів сім'ї військовослужбовця про його загибель (смерть), потрапляння у полон,

зникнення безвісти; словник термінів психологічного забезпечення, що застосовуються у Збройних Силах України.

Навчально-методичний посібник розроблено в Головному управлінні морально-психологічного забезпечення ЗСУ спільно з Науково-дослідним центром гуманітарних проблем ЗС України, Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Посібник може бути використаний у практичній роботі офіцерів структур морально-психологічного забезпечення, офіцерів-психологів (психологів), під час підготовки курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти [54].

У навчально-методичному посібнику **«Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації»** визначено стан проблеми військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; уточнено складові компоненти військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; розглянуто критерії та показники визначення рівнів військово-патріотичної вихованості; висвітлено методики військово-патріотичного виховання молодших і старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої і військово-спортивної діяльності та військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі вивчення предмета «Захист України»; визначено ефективність застосування в закладах загальної середньої освіти педагогічних умов військово-патріотичного виховання старших підлітків. Наголошено на побудові загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання з метою цілеспрямованого формування в учнівської молоді високих патріотичних, морально-психологічних, розумових і фізичних якостей, необхідних для військової служби та захисту України [8].

У науковій праці **«Теоретико-психологічні детермінанти та практичні складові російсько-української гібридної війни: наукове дослідження»** розкрито проблему сучасної когнітивної війни в Україні 2022–2024 рр., яка тісно

пов'язана з різними дискурсами психологічної науки, зокрема когнітивною психологією, психологією прийняття рішень за умови невизначеності, психологією ризику, нейропсихологією, психологією особистості, що діє в екстремальних умовах. Зазначено, що еволюція та трансформація когнітивної війни в українському контексті має безпосереднє відношення до наукового осмислення механізмів і закономірностей когнітивного функціонування особистості як суб'єкта учасника бойових дій або цивільних представників населення України. З'ясовано, що психологічна сутність когнітивно-інформаційної війни 2024 р. у глобальному вимірі та її психологічний і нейропсихологічний вплив на особистість українців під впливом пропаганди та маніпуляцій свідомістю особистості в умовах інтенсивних бойових дій військового часу в Україні є малодослідженою теоретико-методологічною проблемою, незважаючи на інтенсивне зростання окремих робіт, присвячених феномену, що вивчається. Наголошено, що залишаються не визначеними індивідуальні психологічні характеристики прояву стресу, паніки, ірраціональних тверджень, ресурси стресостійкості як результат маніпуляції свідомістю військовослужбовців, так і цивільного населення країни, що захищає свою національну ідентичність, гідність та кордони як українська нація [39].

Отже, в аналітичному огляді, який підготовлено на виконання планових завдань наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України» (2024–2025), розглянуто актуальні контекстуальні, концептуальні, методологічні та інструментальні аспекти, які відображено в працях українських науковців, та окремі праці, що заслуговують на увагу в контексті дисертаційних і монографічних досліджень. Науковці приділяють велику увагу вивченню термінополя, дефініції якого тісно пов'язані з сучасними проблемами психології виховання особистості, новим баченням виховних проблем в умовах воєнного періоду, який немислимий сьогодні без взаємодії з психологічною наукою. Підготовлений огляд є необхідним інформаційно-аналітичним супроводом

психологічної науки воєнного і повоєнного періодів задля подальшого розуміння й виокремлення досліджень щодо концепцій/стратегії та дієвої мети післявоєнного відновлення освітнього процесу, психології виховання та самовиховання особистості й повернення до мирного життя українського суспільства. Запропонований огляд передбачає вплив на громадське й суспільне життя держави і науки та розвиток психологічної освіти і науки зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белов О. О. Клініко-психологічні та психосоціальні чинники патоморфозу розладів депресивного спектру (рання діагностика, прогноз, комплексна корекція) : дис. ... д-ра мед. наук : 19.00.04. Вінниця, 2021. 267 с. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0521U102090> (дата звернення: 10.04.2025).
2. Беспека Г. С. Клініко-психологічні особливості персоніфікації досвіду як ресурсу подолання негативних переживань особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04. Харків, 2021. 282 с. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0421U103056> (дата звернення: 10.04.2025).
3. Бех І. Виховні проблеми воєнного часу в контексті зміцнення незалежності України : наук. доп. на засіданні Президії НАПН України, присвяч. 33-й річниці Незалежності України, 22 серп. 2024 р. *Вісн. Нац. академії пед. наук України*. 2024. Т. 6, № 2. С. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6203>.
4. Богарт Дж. Виховання критично мислячих особистостей : посіб. для батьків, які хочуть навчити дітей будь-якого віку фільтрувати потік інформації. Київ : Центр навч. літ. 2023. 372 с.
5. Бондарчук О. І., Карамушка Л. М. Психологічне здоров'я особистості в умовах війни та повоєнний час (Україна-Польща-Ізраїль). Для освітян та психологів. *Вісн. Нац. академії пед. наук України*. 2023. Т. 5, № 1. С. 1–4. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5134>.

6. Виховання дітей та молоді у цифровому просторі: посібник/ К. О. Журба та ін.. Київ, 2022. 124 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/733779/> (дата звернення: 10.04.2025).

7. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Бега, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 32 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736802> (дата звернення: 10.04.2025).

8. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навч.-метод. посіб. / О. І. Остапенко (ред.), М. В. Тимчик та ін. Київ, 2022. 165 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Ostapenko_O.I._Navch.-metod._pos._2022.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

9. Вовк С., Бадер А. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних, психологічних і економічних складових. *Політикус*. 2024. Вип. 4. С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-4.4>.

10. Гончаренко Н. А. Особливості психологічної допомоги батькам дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04. Київ, 2021. 327 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0422U100105> (дата звернення: 10.04.2025).

11. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юрид. наук. електрон. журн*. 2022. № 10. С. 26–30. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

12. Гульбе О., Ворона О. Теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості проблеми психічного захисту особистості. *Психол. журн*. 2024. № 12. С. 8–18. DOI: <https://doi.org/10.31499/2617-2100.12.2024.306764>.

13. Гундештайло Ю. Практики психогігієни як частина здорового способу життя особистості під час війни. *Проблеми політ. психології*. 2022. Вип. 12(26). С. 151–161. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-102>.

14. Гуцало Л. Аспекти національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів під час воєнного стану в держав. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8(14). С. 804–816. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-804-816](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-804-816).

15. Дворник М. Психологічне благополуччя особистості під час переходу від війни до миру. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 45. С. 79–87. DOI: [https://doi:10.33120/ssj.vi45\(48\).144](https://doi:10.33120/ssj.vi45(48).144).

16. Демченко І., Пічкур М. Формування патріотичних цінностей студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти. *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 15(1). Р. 8–16. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.8-16](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.8-16)

17. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р. : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.07.2024 р. № 864. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

18. Діденко О. Г., Яланська С. П. Національно-патріотичне виховання молоді в закладах освіти України: психологічні аспекти. *Вчені записки Таврій. нац. ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія : Психологія*. 2024. Т. 35(74), № 4. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/16>.

19. Діхтяренко З., Єрмоменко Е. Військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді, курсантів у спортивному гуртку «бойовий хортинг». *Проблеми освіти*. 2022 Вип. 2(97). С. 239–265. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-97.2022.14>.

20. Дудник Н. Формування національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни. *Věda a perspektivy*. 2022. № 7(14). С. 178–189. URL: <https://www.academia.edu/93795277> (дата звернення: 14.04.2025).

21. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін / М. М. Слюсаревський та ін. Київ : Талком, 2020. 318 с. URL:

<https://ispp.org.ua/2020/11/17/monografiya-zhittyevij-svit-i-psixologichna-bezpeka-lyudini-v-umovax-suspilnix-zmin/> (дата звернення: 10.04.2025).

22. Желанова В. В. Психологічні детермінанти національно-культурної ідентичності особистості. *Education: Modern Discourses*. 2023. № 6. С. 48–58. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49968/> (дата звернення: 10.04.2025).

23. Зеленська Л. Д., Чернікова І. В. Національно-патріотичне й громадянське виховання здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану: системний підхід і дієві практики. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 14. С. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14787373>.

24. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни : навч.-метод. посіб. Київ : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 124 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737839/> (дата звернення: 10.04.2025).

25. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/klymchuk-mono-2020.pdf> (дата звернення: 10.04.2025)

26. Козир М., Філонова Н. Проблема формування національної свідомості сучасних школярів (на прикладі ідей патріотичного виховання В. О. Сухомлинського). *Наук.-пед. студії*. 2024. Вип. 6. С. 75–83. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-75-83>.

27. Концепція забезпечення національної системи стійкості : рішення РНБО України від 20.08.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (дата звернення: 10.04.2025).

28. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (із змінами) : затв. Наказом МОН України від 29.07.2019 р. № 1038. URL: <https://mon.gov.ua/static->

[objects/mon/uploads/public/661/689/f5c/661689f5c3303237029945.pdf](https://objects.mon/uploads/public/661/689/f5c/661689f5c3303237029945.pdf) (дата звернення: 10.04.2025).

29. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / Нац. акад. пед. наук України. Київ. 2021. 52 с. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontseptsiiia-vykhovannia-ditey-ta-molodi-v-tsyfrovomu-prostori.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).

30. Костинюк В. Зміст і структура поняття «національна самосвідомість студентів в університетах наук про життя». *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 15(1). Р. 24–35. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(1\).2024.24-35](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(1).2024.24-35).

31. Кудрик Л., Сурмяк Г. Роль «Молитви за Україну» («Боже великий, єдиний») М. Лисенка у формуванні морально-духовних цінностей дітей і молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. Вип. 2(109). С. 97–107. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-109-2-97-107>.

32. Кузнецова О. Роль сім'ї у вихованні національної ідентичності студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. Вип. 3(107). С. 48–56. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-48-56>.

33. Кучай Т. П., Чичук А. П., Біда О. А. Патріотичний зміст виховання студентів. *Вісн. науки та освіти*. 2024. № 2(20). С. 887–899. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-887-899).

34. Лисенко А. Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості у поліетнічному просторі сучасного світу: етнопсихологічний підхід до проблеми. *Освітній простір України*. 2017. № 9. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.15330/esu.9.18-24>.

35. Лучанінова О. Виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи. *Наук.-пед. студії*. 2024. Вип. 7. С. 68–84. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-68-84>.

36. Лучанінова О. Психологічна наука у воєнний і повоєнний періоди України: теоретико-методологічний аналіз дослідження *Імідж сучас. педагога*. 2025. № 1(220). С. 70–75. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-70-75](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-70-75).

37. Лучанінова О. П. Український патріотизм: моральні рефлексії в умовах війни. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. Вип. 2(106). С. 107–115. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-106-2-107-115>.

38. Лучанінова О. П., Рашидова С. С. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації і цифрової трансформації освіти: концептуальні засади дієвого патріотизму: круглий стіл відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у рамках програми спеціалізованої Міжнародної виставки «Освіта і кар'єра: День студента 2024». *Вісн. НАПН України*. 2024. Т. 6, № 2. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6234>.

39. Максименко С. Д., Деркач Л. М., Ірхін Ю. Б. Теоретико-психологічні детермінанти та практичні складові російсько-української гібридної війни: наукове дослідження. Київ: Вид-во «Людмила», 2024. 384 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060516.pdf> (дата звернення 20.04.2025).

40. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку: монографія. Київ : Вид-во «Людмила», 2021. 524 с. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9389> (дата звернення: 18.04.2025).

41. Методичні рекомендації щодо організації діяльності центрів національно-патріотичного виховання : затв. Наказом МОН України від 07.02.2024 № 141. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-diyalnosti-centriv-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya> (дата звернення: 19.04.2025).

42. Міждисциплінарний тезаурус дослідження освітніх та виховних проблем на пограниччі України / уклад.: С. О. Сисоєва, Р. Х. Вайнола, М. В. Михайліченко. Київ : ЦП Компринт, 2024. 63 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/740198> (дата звернення: 10.04.2025).

43. Міхно О. Тема війни в книзі Василя Сухомлинського «Як виховати справжню людину»: діалог із теперішнім і майбутнім. *Наук.-пед. студії*. 2023. Вип. 7. С. 85–99. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-85-99>.

44. Москалець В. П. Психологія особистості. Київ : Центр навч. літ., 2019. 262 с.

45. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія / К. О. Журба та ін. Київ, 2019. 150 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718615> (дата звернення: 19.04.2025)

46. Неприцька Т. І. Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. *Політ. життя*. 2022. Вип. 3. С. 93–97. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11>.

47. Овчаренко О. Психоемоційний стан студентів в умовах збройного конфлікту. *Габітус*. 2023. Вип. 53. С. 75–81. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/53-2023/12.pdf> (дата звернення: 24.03.2025).

48. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Т. Семигіна [та ін.]. Київ : Наш формат, 2017. 1068 с.

49. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2021. 296 с. URL: <https://medkniga.com.ua/25873-psihodiagnostichnij-instrumentarij-v-umovah-doshkilnogo-zakladu-navchalnij-posibnik/> (дата звернення: 17.04.2025).

50. Петрик В., Назаренко О. Інформаційна безпека у контексті сучасних технологій інформаційно-психологічного протидіювання Київ : Центр навч. літ., 2025. 258 с.

51. Пономаренко Т., Василенко В. Лінгвофілософська система В. фон Гумбольдта: співвідношення концептів «мова» і «національний дух» та формування національної ідентичності в сучасних реаліях України. *Вісн. науки*

та освіти. 2025. № 1. С. 524–537. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-524-537](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-524-537).

52. Прокоф'єва Л. А. Особливості психологічного стану студентської молоді в умовах війни. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2024. Т. 92, № I(2). С. 146–156. DOI: <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.13>.

53. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. *Відом. Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 46. Ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

54. Психологічне забезпечення Збройних Сил України : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. Ключкова. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2024. 293 с. URL: https://www.academia.edu/122316834/Психологічне_забезпечення_Збройних_Сил_України (дата звернення: 10.04.2025).

55. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посіб. / С. Кузікова та ін. Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2024. 260 с.

56. Психологія військового лідерства : навч. посіб. / І. А. Бурлакова та ін. Житомир : Житомир. політехніка, 2023. 159 с.

57. Рогальська-Яблонська І. П. Виховання дітей у цифровому просторі як сучасна педагогічна реальність. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2022 р. Івано-Франківськ, 2022. С. 213–218. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736214> (дата звернення: 10.04.2025).

58. Романовська Л. І., Новак М. В. Психологічні умови розвитку життєстійкості особистості в умовах війни. *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2024. № 17. С. 62–66. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/4024> (дата звернення: 21.04.2025).

59. Рухова активність і здоров'язбереження людини : монографія / за ред. В. М. Пристинського, Т. М. Пристинської. Слов'янськ : ДВНЗ «Донбаський

державний педагогічний університет», 2024. 680 с. URL: <http://dspace.ddpu.edu.ua/ddpu/handle/123456789/857> (дата звернення: 10.04.2025).

60. Рябовол Л. Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів. *Укр. Пед. журнал*. 2024. № 3. С. 199–206. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-199-206>

61. Саух П. Незалежність України. Трансформація духу і випробування національним буттям : наук. доп. на засіданні Президії НАПН України, присвяч. 33-й річниці Незалежності України, 22 серп. 2024 р. *Вісн. НАПН України*. 2024. Т. 6, № 2. С. 1–3. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6202>.

62. Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми : кол. монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень та ін. Київ : Ін-т обдар. дитини НАПН України, 2020. 320 с. URL: <https://library.pdpu.edu.ua/images/2021/novi%20kn/02.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).

63. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

64. Тюріна Т. Г. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у процесі духовно-морального і патріотичного виховання студентів першого курсу спеціальності «Соціальна робота» (кафедра соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка»). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 3(107). С. 183–202. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-183-202>.

65. Удод М. О. Психологічні особливості професійного відбору фахівців екстреної медичної допомоги та медицини катастроф : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04. Київ, 2021. 342 с. URL: <http://psychology-naes-ua.institute/read/2456/> (дата звернення: 10.04.2025).

66. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посіб. / кол. авт. ; за ред. Т. С. Смовженко, З. Е. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: <http://psychology-naes-ua.institute/read/2456/> (дата звернення: 10.04.2025).

67. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 : колект. монографія / С. Дембіцький та ін.; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2023. 343 с. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

68. Управління стресом: практичні інструменти самодопомоги: навч. посіб. / уклад. О. Ю. Овчаренко. Київ : Ун-т «Україна», 2024. 248 с. DOI: <https://doi.org/10.36994/978-966-388-690-9-2024-248>.

69. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба та ін. ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». 2024. 232 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/741358/> (дата звернення: 20.04.2025).

70. Федорчук О., Ковальов О. Національна ідентичність як генетична матриця українського народу. *Пед. інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2022. № 2(29). С. 42–48. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734001/> (дата звернення: 10.04.2025).

71. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Tsyvilizatsijna-identychnist-ukrainstva..pdf> (дата звернення: 10.04.2025).

72. Хамська Н., Полянська К., Ковальчук Ю. Патріотичне виховання студентської молоді в умовах воєнного стану. *Наук. зап. ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 75. С. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-56-62>.

73. Черевичний С. В. Психологічні особливості прийняття рішення командиром в умовах невизначеності : дис. ... д-ра філософії : 053(05). Київ, 2022. 300 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/phd/sr-che-1.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).